

ȘTEFAN CEL MARE ÎN CULTURA ISTORICĂ A ÎNCEPUTULUI DE SECOL XX^{*}

ANDI MIHALACHE^{**}

1. Identitățile și travestiurile timpului

Din totdeauna oamenii s-au străduit să își reprezinte cumva timpul trăit, să îl asocieze cu o imagine mai concretă, mai vizibilă, spre a-l înțelege mai bine și a mai liniști angoasele pe care scurgerea lui le prilejuiește. Instinctual, prima tentație este să îl cuprindem într-o regularitate măsurabilă, stabilind periodizări, cicluri, cronologii, durate precise și mai ales repetabile. Asemănătă cu rotirea astrelor și cu succesiunea anotimpurilor, scurgerea anilor a fost definită, prin urmare, ca mișcare reversibilă și, tocmai de aceea, controlabilă. În plus, *circularitatea* a inspirat mereu ideea de *plenitudine*: văzându-l în totalitatea lui cifrică, rațională, parcă la îndemână, omul a crezut mereu că poate salva timpul și, o dată cu el, propria nemurire¹. Așa se năștea pasiunea noastră pentru cifrele „rotunde”, ca primă soluție, cantitativă, de domesticire a devenirii.

Cea de a doua, calitativă, ne oferă imaginea lui particulară ori chiar personalizată, renunțându-se deseori la pretenția validității universale în favoarea unui adevăr local, a unei mărturisiri ori a unei reconstituiri a trecutului². La acest nivel, funcția calendarului este aceea de a întemeia o comunitate, de a îndemna un grup anume să se raporteze în același fel, la un același timp, prin intermediul acelorași valori, acelorași evenimente investite simbolic³. Nedорind să ne percepem temporalitatea decât prin lupa continuității, aniversările colective ne înscriu într-un cerc perfect închis, protector, din mijlocul căruia sfidăm hazardurile, rupturile cotidianului⁴. O istorie repusă periodic în practică este o istorie împărtășită, o istorie în care individul tinde să se implice de parcă ar fi fost contemporan cu toate momentele pe care semenii săi obișnuiesc să le

^{*} Studiu publicat în „A.I.I.X.I.”, XLI, 2004, Iași, pp. 31-65.

^{**} Cercetător științific principal, doctor în istorie, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, secretar de redacție al „A.I.I.X.I.”.

¹ Jean Louis Vieillard-Baron, *Problema timpului. Șapte studii filosofice*, traducere de Călin Diaconescu, București, Editura Paideia, 2000, pp. 178-179.

² Ciprian Mihali, *Anarhia sensului. O fenomenologie a timpului cotidian*, Cluj, Editura Idea Design&Print, 2001, p. 31.

³ *Ibidem*, p. 51.

⁴ *Ibidem*.

comemoreze. În asemenea ocazii sunt re-culese, aduse împreună, toate acele aspecte care, cu trecerea anilor, s-ar dispersa, pierzându-și astfel coeziunea și înțelesul⁵.

Timpul amenințându-ne să treacă mereu ireparabil, fără consecințe, lăud totul cu el, faptele, epocile și personajele istorice dobândesc o unicitate apăsătoare, susceptibilă să genereze estetizări, eroizări, legende. De aceea, reînviind o perioadă mai îndepărtată, comemorările îi confirmă, apoi îi consolidează existența în amintirea noastră. Esența lor este recuperarea prin *repetiție*. Opusă *irreversibilului*, adică înșiruirii de evenimente aleatorii, fără posteritate, *stereotipia* ne obișnuiește cu un sens anume, contribuind la întreținerea lumii, la reproducerea și stabilizarea ei⁶. și aceasta cu atât mai mult cu cât un act comemorativ este întotdeauna un simbol incomplet, prin care publicul nu trăiește experiența fizică a ritualurilor, ci doar a *limbajului despre* ele. Chiar dacă oamenii sunt martorii unei întâmplări semnificative, cuvintele folosite pentru a o defini sunt cele care îi dau efectiv un sens⁷. Mai mult, marcarea unui jubileu se transformă repede într-un basm spontan care repovestește subiectul sărbătorii și mai ales ritualurile care o compun. Narativizarea⁸ celor din urmă, a gesturilor desemnate să provoace aducerea aminte, face în aşa fel încât comemorarea faptului sau a personajului memorabil să devină, la rândul ei, una de referință. Este fenomenul pe care îl vom analiza în studiul de față, surprinzându-i manifestările în cazul unei aniversări patriotice și patrimoniale de la începutul secolului XX.

2. Adevărul, uitarea, vinovăția

Evocând relația cu unul din cei mai cunoscuți oameni politici de la noi, Nicolae Iorga nota: „... Spiru Haret, care, desigur, dacă nu era un suflet cald și un visător – scriitorile lui de student la Paris își rând de războiul pentru independență –, căpătase prin cugetarea lui de matematică nezguduite convingeri care corespundeau cu ale mele, să hotărătă, în vederea scopurilor urmărite de dânsul în învățământul pe care-l reforma, să deie o deosebită strălucire aniversării de patru sute de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare [...] Astfel, el îmi dădu să scriu pentru această ocazie o *Istorie a lui Ștefan cel Mare*, care trebuia răspândită până în fundul terii în mii de exemplare, I. Bogdan, care poate el vorbise despre mine, având să adune documentele lungii și glorioasei Domnii, mare operă de neegalabilă răbdare, care trebuia să apară mult mai târziu”⁹. Într-adevăr, la

⁵ Ibidem, p. 82.

⁶ Ibidem, p. 65.

⁷ Murray Edelman, *Politica și utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Iași, Polirom, 1999, p.184.

⁸ Ruxandra Ivăncescu, *Paradisul povestirii – memorie și realitate trăită în povestirea tradițională*, Pitești, Editura Paralela 45, 2004, p. 35.

⁹ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, București, Editura Minerva, 1984, p. 230. Haret îl însărcinase pe Iorga să mai supravegheze și apariția culegerii de legende culese de Theodorescu-Kirileanu. În privința lui I. Bogdan, mai precizăm că editarea în română și slavonă a documentelor emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare trebuia finalizată la 15 iunie 1905, decanul Facultății de Litere din București urmând să primească suma de 5.000 lei. Cu 2.000 lei era răsplătit Șt.O. Iosif dacă scria o „poemă dramatică” avându-l ca subiect pe domnitorul moldovean. (Vezi decizia Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice nr. 5.650 din 31

25 februarie 1904¹⁰ Haret, pe atunci ministru al „Cultelor și Instrucțiunii Publice”, făcea cunoscut faptul că împlinirea celor patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare aveau să fie marcate în toată țara, într-un mod deosebit, prin procesiuni la care trebuiau să ia parte elevii școlilor publice, clerul cu prapuri și coruri bisericești, autoritățile civile și militare, delegații corporațiilor de meseriași cu drapelele lor, reprezentanții țărănimii, trupe din garnizoanele locale, muzica militară. În unele locuri, cum ar fi Iași, București, Borzești¹¹, acestor defilări, oarecum obișnuite, li s-au adăugat niște cortegii cu oameni îmbrăcați în costume de secol XV. Gândite să producă privitorilor o nesperată întoarcere în timp, ele spun ceva despre cultura istorică de atunci: trecutul îndepărtat văzut drept prototip, drept cauză principală a situației actuale, aspirația către regresiuni opuse evoluțiilor de ultimă oră, reanimarea nostalgică a unor epoci revolute etc.

Totuși, accentul cădea nu pe decesul eroului ci pe rememorarea acțiunilor sale, publicul neavizat acceptând deschis această nuanță. Astfel, într-o scrisoare către rectorul universității ieșene, corporația dulgherilor făcea referire la „marca sărbătoare națională pentru comemorarea *fapelor săvârșite* de Marele Voievod Ștefan cel Mare (s.n. A.M.)”¹². Într-o țară resemnată de mult cu ideea că se află „sub vremi”, la discreția marilor puteri, lunga domnie a lui Ștefan, mort, cum se spune, „în patul său”, constituia pretextul unei povești de succes a începutului de secol XX.

Un început pe care am fi îndreptății să îl socotim ca fiind extrem de nostalgic, dacă îl judecăm după disputele și politicile de ordin cultural care îl caracterizau: a) revenirea sensibilității prejunimiste, altfel spus afirmarea curentului sămănătorist, definit prin anticapitalism, fetișizarea lumii rurale, tradiționalism, respingerea importurilor culturale de sorginte occidentală, reînvierea romantică a trecutului¹³; b) declinul de imagine al liberalismului, considerat, mai ales din pricina lui D.A. Sturdza (care, în septembrie 1894¹⁴, divulgase faptul că guvernele românești acordau sprijin financiar militanților ardeleni doar pentru că astfel spera să câștige bunăvoiețea puterilor din Tripla Alianță, atât de influente la Palat), ca proaustriac și trădător al luptei naționale a românilor de peste Carpați; se adăugau critica junimistă a pașoptismului¹⁵, a „formelor fără fond”, a modernizării care, sub pretextul înapoierii noastre, ar fi atentat la valorile autohtone; ideea ca liberalismul, mult prea mercantil și cosmopolit, descuraja

mai 1904, publicată în M.O.R., nr. 49, din 3 iunie 1904, p. 2519; la fel, vezi „Liberalul”, Iași, 3 iunie 1904, p. 1).

¹⁰ Există și o ciornă a acestei hotărâri datată 3 februarie 1904 (Vezi ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 499/1904, f. 3). Programa serbării din București o găsim în același dosar la fila 89. Mai menționăm că din excedentul bugetar al anilor 1902-1903 se alocaseră, pentru întreaga manifestare, 973.000 de lei (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 22).

¹¹ Deputatul de Bacău, Radu Porumbaru primise în acest scop 500 de lei (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1783/1904, f. 1).

¹² Direcția Județeană a Arhivelor Statului Iași, Fond Rectorat Universitatea „A.I. Cuza” Iași, dosar 683/1904, f. 33.

¹³ Zigu Ornea, *Sămănătorismul*, ediția III, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998, 398 p.

¹⁴ Ibidem, pp. 21-22.

¹⁵ Ion Bulei, *Atunci când veacul se năștea... Lumea românească 1900-1908*, București, Editura Eminescu, 1990, p. 148.

manifestările de mândrie națională și respectul față de trecut, creând românilor un complex de inferioritate și inoculându-le ura de sine; c) reproșurile presei conservatoare privitoare la faptul că guvernul liberal instaurat la 14/27 februarie 1901 ar fi ratai celebrarea celor 300 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul¹⁶; d) politica lui Spiru Haret, interesat să repare imaginea liberalilor și, totodată, să își urmeze creațurile personale, cu tentă sămănătoristă; dorința lui de a impune un învățământ axat pe practică și nu pe memorare, în cazul nostru pe însușirea activă a cunoștințelor de istorie, printr-o implicare masivă a școlii în organizarea sărbătorilor naționale¹⁷; civilizarea prin cultură a lumii satelor incluse și ele, începând cu 1897, în exercițiul comemorărilor de tip citadin; e) reluarea politicii de maghiarizare a Transilvaniei de către guvernul Tisza Istvan (nov. 1903-iunie 1905), care provoca opinia publică din Regat, înmulțea gesturile de solidarizare cu ardelenii și intensifică preocupările de a arăta lumii o conștiință națională uniform dezvoltată la toți români, indiferent de cetățenie; f) la început de secol XX multe comemorări aveau la origine factori neguvernamentali, de toate „culturile”, care le foloseau chiar ca mijloace de presiune asupra celor aflați la putere.

Trecerea într-un nou secol, ultimul al mileniului II, îndemna la retrospective, coexistente, însă, cu sentimentul că prezentul se lăsa prea mult invadat de angoasele viitorului, îndepărtându-și certitudinile trecutului. Fiind prima sărbătoare de mari proporții a noului secol, comemorarea celor 400 de ani de la stingerea din viață a lui Ștefan avea să deschidă o serie de alte asemenea experimente, care marcau o fază distinctă, dar incipientă deocamdată, a politicilor patrimoniale: a lăsat definitiv în evidență și a conservat, măcar la modul declarativ, amintirea marilor momente ale istoriei noastre. „Numai de un timp foarte scurt, observa cel mai popular ziar al momentului, am început și noi România a ne gândi la serbătorirea marilor aniversări din istoria noastră națională. Și am început cu aniversările istoriei mai recente lăsând aproape cu totul în uitare pe acelea ale istoriei noastre mai vechi, care cu toate acestea nu este nici ea puțin bogată în fapte mari și în epoci glorioase. Aniversarea de 400 de ani a morței lui Ștefan Vodă cel Mare este cea dintre ei, care, multădată în cea mai mare parte inițiativei pornite de la ministerul cultelor și instrucțiunii publice, se serbatorește într-un chip mai solemn, mai întins, mai *național*”¹⁸.

Comentând desfășurarea jubileului la Iași, presa sublinia cam același lucru: „Mulți se întrebau de unde atâtă lume? Și cu toate acestea respusul și-l dedea fiecare când se gândeau că participă la o serbare comemorativă a morței celui mai mare domnitor din cătă a avut Moldova, că această serbare, dacă poate fi numită astfel, are loc acum întâiași dată după patru sute de ani, ceia ce însamnă trezirea conștiinței naționale și că am început a ne gândi la venerarea morților cari cu brațul și cu mintea am condus țara aceasta...”¹⁹. Mai puțin dispusă să recunoască această culpă, presa guvernamentală glosa

¹⁶ „Evenimentul”, Iași, 1 iulie 1904, p. 1.

¹⁷ Este vorba de Circulara nr. 3253 din 22 aprilie 1897 către licee, gimnaziu, universități etc. pentru educația patriotică a școlarilor și serbarea de 10 Mai, în *Operele lui Spiru C. Haret*, publicate de Comitetul pentru ridicarea monumentului său, vol. I, București, Editura Cartea Românească, 1935, pp. 235-237.

¹⁸ „Universul”, București, 3 iulie 1904, p. 1.

¹⁹ „Ecolul Moldovei”, Iași, 4 iulie 1904, p. 1.

și ea, finalmente, pe aceeași lungime de undă: „Coplești până eri de apasarea unei blasări timpurii, sufletul românesc, pare a fi intrat în sfera unei vieți noi – viață de lumină împede și de simțire sinceră. [...] Am fost indolenți față de menirea ce aveam: am fost nepăsători față de memoria scumpilor noștri dispăruti...”²⁰. Or, în memoria socială a societății românești moderne, ziua morții lui Ștefan nu era foarte cunoscută, nu era un fapt memorabil în sensul propriu al cuvântului. Aici intervin însă eforturile deliberate de a reduce și menține evenimentul în atenție. De altfel, conștiința patrimonială nu se verifică în asiduitatea cu care comemorăm un personaj anume ci în vinovăția pe care o resimțim atunci când realizăm că am încetat să ne mai amintim de el. Culpabilitatea reconfortează loialitățile mai mult decât o poate face sentimentul de recunoștință. Pe această nuanță miza probabil și Nicolae Iorga atunci când prognoza: „... dacă vom fi răi și neînțelegători și fără priință unul către altul și fără iubire pentru lumina minții prin care se dobândesc toate, – plângerea de apoi va fi mai rea decât cea de acum, și în ziua de 2 iulie 2004, când se vor împlini cinci sute de ani de la săvârșirea lui Ștefan, nu vom putea să mai sta înaintea străbunului, care-și va întoarce fața de la noi”²¹.

3. Ștefan cel Mare, o istorie imediată

Astăzi se spune, poate cu prea multă ușurință, că prin aniversarea eroilor medieveni importăm din trecut numai modele autoritare. Practic, cuvântul „model” nu are o realitate a sa, una definitivă, termenul supraviețuind prin nenumăratele contextualizări, duplicate, derivate care îl mențin în discuție de-a lungul timpului. Transmis de tradiție, nu poate subzista decât adaptându-se, schimbându-se neconenit. Îar memoria socială activând mai mult ca o cultură a precedentului, readaptarea modelului nu este posibilă decât în urma a nenumărate comparații: „Și să ne reamintim că pe acele vremuri noastre nu era organizată cum este astăzi, nu era atât de populată, nu avea bogățiile de astăzi, nu avea mulțimea școalelor de astăzi. [...] Îar bietul Moldovean pe acele vremuri sta mai mult în luptă cu dușmanii sei, decât pe ogorul seu, la casa sa. Și cu toate acestea ei și-au păstrat neatinsă pământul, limba și religia strămoșească”²².

La patru secole după moartea domnitorului, modelul pe care Evul Mediu îl putea transmite secolului XX nu era atât *iscusința în războaie* cât *rezervarea*, la un alt nivel, modern, a acelor valori pentru care contemporanii lui Ștefan se luptaseră. De aceea, discursurile dedicate celor 400 de ani de la dispariția lui Ștefan se încheiau, nu cu chemări la arme, ci cu motto-ul „ordine și civilizație”²³. Evident, aici își spunea cuvântul și interesul guvernărilor liberali de a pune surdină eternelor acuzații care li se adresau atât din pricina frustrărilor aduse de modernizarea cu care se țineau să se identifice, cât și din cauza politicii lui Sturdza, dusă, se spunea, în detrimentul românilor aflați între granițele imperiului iozefin. Strategia discursivă aleasă, drept ripostă, de către presa liberală, s-a axat pe disocierea dintre unguri pe de o parte, care nu priviseră cu ochi buni

²⁰ „Liberalul”, 2 iulie 1904, p. 1.

²¹ N. Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Minerva, 1905, pp. 106-107.

²² I. Costăchescu, *Din viața lui Ștefan cel Mare voievodul Moldovei (1457-1504)*, Dorohoi, Librăria și Tipografia I.L. Bercovici, 1904, pp. 16-17.

²³ „Voința Națională”, București, 4 iulie 1904, p. 2.

comemorarea lui Ștefan, și austrieci pe de alta, care, prin intermediul guvernatorului Bucovinei, printul Hohenlohe, prezent la ceremoniile de la mormântul domnitorului, salutaseră serbarea de la Putna cu toastul „trăiască românii!”²⁴.

Presa liberală din capitală și din provincie insistă asupra bunăvoiinței austriecilor, care promiseseră și restaurarea²⁵ monumentelor românești din Bucovina, pentru a inocenta, indirect, faptul că Sturdza îl căstigase pe Carol I de partea sa prin „poza” lui de filogerman. Mai mult, văzând în Evul Mediu doar o vreme de maximă extindere teritorială, în antiteză cu rivalii conservatori care apreciau în acea epocă și aspectele ei civilizaționale, liberalii prezintau Austria ca model de modernizare, opus „bizantinismului” retrograd al celuilalt partid. Nu ezitau chiar să le găsească vienezilor merite la care prea puțini români ar fi meditat atunci, unind cel două țări în „cruciada” contra „tradiționalismului”, promovat, se înțelege, de adversarii conservatori: „Austria vede în noi un element de ordine și progres. [...] Austria a trezit pe tinerii români de peste munți, trimiși la Roma, ca să-și vie în conștiință că sunt de origine romană și datori a fi un element de civilizație și progres în regiunea Carpaților, aducându-și neamul lor la ideea națională, înnăbușită mai ales în țările de la Dunăre, de influență grecească, de pseudocultura ce se răspândea de la Bizanț”²⁶. În consecință, reluau și în 1904, reticențele pe care le aveau față de paseismul comemorărilor, după ei, o emblemă a conservatismului: „...Firea omenească e nedesăvârșită și alături cu însușiri mărețe are și lipsuri primejdioase, de cari trebuie să știm a ne păzi, avertiza «Voința națională».

Unii ar fi în stare, în entuziasmul lor patriotic pentru vremea lui Ștefan cel Mare, să uite și neajunsurile organizației sociale de pe atunci și mai ales să uite că omenirea n-a stat pe loc, ci a făcut progrese uriașe, și deci că o țară organizată, ca a lui Ștefan cel Mare, n-ar mai putea astăzi avea rostul ce l-a avut atunci, când țările vecine erau la fel organizate. [...] Vom înțelege atunci cum putem admira epoca lui Ștefan cel Mare cu

²⁴ „Liberalul”, 6 iulie 1904, p. 1; Fiind lidera Triplei Alianțe, Germania intervenea mereu pentru aplanarea fricțiunilor dintre membrii coaliției, în special dintre români și maghiari, susținând istoric ieșean Claudiu Lucian Topor. În acest cazul serbărilor din 1904, Berlinul a acționat după această „schemă”, însărcinându-i pe austrieci să se interpună între cele două tabere, spre a se depăși tensiunile iscate de manifestările din Bucovina și de reticențele Eudapeștei.

²⁵ „Liberalul”, 9 iulie 1904, p. 1.

²⁶ „Voința Națională”, 6 iulie 1904, p. 1; Această vizină nu era, totuși, doar una partinică, fiind împărtășită și de oameni de cultură ca Gala Galaction, convins că anexarea Bucovinei de către austrieci s-ar fi dovedit până la urmă benefică, scoțând această zonă de sub influența fanariotismului. Prezent la Putna, în iulie 1904, el parafrază și comenta favorabil principalele idei din discursul rostit acolo de Dimitrie Onciu: „... Un punct ce m-a impresionat cu deosebire a fost acela pe care l-a atins: făcând cunoscut auzitorilor apropierea și votul lui Ștefan pentru Maximilian de Habsburg și adăgând: e o minunată taină a proniei divine că tocmai Habsburgii au fost aceia care aveau menirea să păstreze și să apere mormântul lui Ștefan. Poate că în aceste vorbe e și un compliment diplomatic, eu însă l-am înțeles (conform unui gând pe care îl am de câțiva timp) într-alt fel. A fost o taină a providenței că ni s-a luat Bucovina și mormântul lui Ștefan, spre a fi păstrate și păzite, sub buna ordine austriacă, până la ceasul cel ascuns în viitor, când vom ajunge vrednici de înapoierea lor. [...] În prietenia cu germanii, pe care Onciu a subliniat-o fin, e cheia misterului. Avem pe tronul României un Hohenzollern; suntem rudă și prieteni cu marea Germanie, germană și austriacă. Monarhia austro-ungară se va stărâma ca mâine. Germania va uni pe cei germani; ungurii vor rămânea numai că se întinde ungurimea; ceilalți vor face ce vor putea; iar argintul viu se va împreuna cu argintul viu. Bucovina, Timișoara, Transilvania... vor fi provinciile viitoarei Români” (Gala Galaction, *Jurnal*, vol. II, București, Editura Albatros, 1997, pp. 22-23).

organismul ei feudal și tot o dată fi acum apărătorii formei moderne sociale, care a dat dovada superiorității sale în apusul Europei. Lupta noastră pentru dărâmarea remășițelor unui regim degenerat și ajuns o primejdie pentru existența noastră ca Stat și ca națiune, nu va mai părea un sacrilegiu față cu trecutul. Vom înțelege că putem, fără a ne contrazice, serba și iubi trecutul, în același timp luptând contra remășițelor lui, cari se îndărătnicesc a trăi, când nu mai au nici un rost, dar chiar sunt direct vătămătoare. [...] Am crezut că e la locul ei această rezervă tocmai cu ocazia acestei serbări; căci ar fi rău să lăsăm să lucreze numai simțirea în noi și să ne înșelăm, cumva, a strămuta și idealiza pentru veacul nostru, ceea ce era la locul său la o mie patru sute”²⁷.

Desfășurată în prezența primului-ministrului D.A. Sturdza, ședința festivă a Academiei din ziua de 2 iulie 1904 era deschisă de președintele I. Kalinderu printr-o alocuție concordantă cu tendință discursivă mai sus semnalată: „...Onorați colegi! Pătrunși, ca în timpul lui Ștefan, de simțământul că numai lucrând pentru *pace, pentru ordine și pentru civilizație* ne împlinim menirea, să ne luminăm, să ne însuflăm cu toții de faptele marelui Voevod, care, *ridicându-se pe el*, a ridicat și neamul nostru și ne-a deschis calea pe care umblăm și azi (s.n. A.M.)”²⁸. Voit sau nu, subtextul complezent al expunerii, transpare cu precădere din elogierea, în spirit liberal, a calităților personale ale domitorului: „erou al creștinătăței și al civilizației” care, la 1904, erau echivalate de liberali cu valorile occidentale.

4. A povesti, a conserva, a pretinde

Celebrarea evenimentelor memorabile secretă narațiuni²⁹ cu semnificații suprainsorice, omnivalabile, în stare să facă uitate momentele dificile, pasagere, din viața socială. Oricât de traumatizant ar fi fost trecutul, aceste povestiri ne ajută să ne regăsim, ca prin minune, într-un prezent întotdeauna mai bun.

„...Dacă acum sărbătoritul erou s-ar ridică din mormântul său de la Putna, ca să ne ceară socoteală ce am făcut din moștenirea sa, i-am răspunde fără umilire și aproape cu mândrie: «Mare și luminate doamne, am știut să rămânem români! Mare și luminate doamne, am trăit! Păstrând ceea ce tu ne-ai lăsat: virtuțile tale ostășești, mintea ta cea ageră și cumpănătă, răbdarea ta cea de fer, credința ta cea tare și neșirbită în Dumnezeu, apărând legea și moșia ta, am înfruntat toate primejdile, toate viforile și am eșit teferi la liman! Si pe când mult puternica Turcie, pe care tu o înfricoșasești, este astăzi căzută, de tot slăbănoșită și-și vede zilnic peirea, pe când îngâñata Polonie, căreia tu îi dedusești atâtea lecții ca să învețe a te cunoaște, e ștearsă de aproape un veac și jumătate din carteia istoriei, pe când de Tărtăria nu se mai pomenește, pe când mândra Ungarie, pe al cărui avan rigă tu l-ai umilit și înfrânt la Baia, se împletește mereu în mișcările și

²⁷ „Voința Națională“, 2 iulie 1904, p. 1.

²⁸ „Universul“, 4 iulie 1904, p. 2. Citatul este ilustrat atât pentru exaltarea modernizării cât și a individualismului de factură liberală.

²⁹ Ciprian Mihali, *op. cit.*, p. 52.

agitațiunile sale, – *fara ta, neamul tău a pus pânză la catart și plutește cu siguranță înainte* (s.n. A.M.)»,³⁰.

„Și când chipul străbunului reapărera în bronz în capitala Moldovei, înconjurat de trofee din războiul Independenței, România, încoronată cu regala coroană de oțel, îl saluta prin glasul poetului care a cântat gloria lui: «O, Ștefane!.../ Azi Țeară mândră te primește./ Purtând coroana de oțel./ Tu, cel viteaz ai apărat-o, / Privește-o!... Demnă-i s-o privești: / *Independentă ai lăsat-o, Independentă o găsești!*»³¹.

„Falnică fu și vrednică de nemuritorul Voevod serbarea pomenirii lui de patru sute de ani! Fericiti ne putem socoti noi cărora ni-a fost dat să trăim ziua de 2 Iulie 1904. Fericiti copiii noștri carii, văzând-o și – poate – nu dupe toată însemnatatea ei înțelegând-o astăzi, vor povesti-o peste jumătate de veac, nepoților lor, preconiza un editorialist³².

Longevitatea unei comunități este, aşadar, aceea a putinței de a povesti neîntrerupt despre ea însăși. Iar aniversările vin în întâmpinarea acestei nevoi, revigorând potențialul narativ, cerând să ne punem în scenă istoria, să o retrăim ritual, în scopul de a lăsa celor ce urmează principalele ei semnificații. Căci prima formă de a *consuma* la o anumită imagine despre trecut este aceea de a o *transmite* mai departe. Ritual transferă, în asemenea ocazii, o cunoaștere încorporată cultural, pe care indivizii consideră că o doțin în comun, măcar pe durata ceremonialului, cu generațiile precedente sau cu aceia care trăiesc încă, dar în cu totul altă parte³³.

Nu degeaba se spune că prin mijlocirea lui societățile caută în exterior ceea ce nu au înăuntru, că sublimează, într-un cod festiv, nostalgia „părtii-lipsă”³⁴. Reiterarea trecutului prin comemorare nu se limitează numai la rolul de conservare a unei memorii. Se bazează și pe analogia trecut-prezent, pe capacitatea ei de comparație, de inovare, de prognoză („atunci deci și acum”, „acum deci și în viitor”). O știm deja, nu există fapte de repetiție în istorie, însă eterna reîntoarcere pare să fie condiția istorică sub care ceva nou se produce efectiv³⁵. Dacă francezii începutului de secol XIX se defineau ca „romani înviați”, ceva mai târziu, români, neavând o antichitate clasică care să inspire modelul agorei, se reîntorceau sistematic la Evul Mediu, din care extrăgeau măcar un model de solidaritate între conducători și conduși. Bunăoară, Ștefan cel Mare era sărbătorit în 1904 nu atât în ipostaza de luptător pentru neatârnare, cât în acelea de garant al unității culturale a românilor de pretutindeni și de precursor al viitoarei reîntregiri teritoriale. Repetiția rituală relua, deci, niște posibilități deschise anterior, permitând înțelegerea unor timpuri unice, revolute, dar care nu încetau să conțină și germanii prezentului³⁶. Turcii nemaifiind o problemă stringentă, repetiția, retrăirea rituală a epocii ștefaniene

³⁰ Gr. G. Tocilescu, *În ajunul serbării lui Ștefan cel Mare*, extras din revista „Literatură și Artă Română”, nr. 5, 1904, p. 29.

³¹ Dimitrie Onciu, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Două cuvântări comemorative*, București, Atelierele grafice I.V. Socecu, 1904, pp. 24-25.

³² „Secoul“⁴⁴, București, 4 iulie 1904, p. 1.

³³ Pascal Lardellier, *Teoria legăturii ritualice. Antropologie și comunicare*, traducere de Valentina Pricopie, București, Editura Tritonic, 2003, p. 71.

³⁴ *Ibidem*, pp. 121,129.

³⁵ Gilles Deleuze, *Diferență și repetiție*, traducere de Toader Saulea, București, Editura Babel, 1995, p. 143.

³⁶ Ciprian Mihali, *op. cit.*, p. 66.

semnifica acum căutarea unei „noi înrădăcinări a actualității”, cum ar spune Ciprian Mihali.

Mai curând noii vecini, unguri și ruși, păreau să moștenească – de vreme ce dețineau Transilvania, nordul Bucovinei și Basarabia – postura de adversari postumi ai politicii pan-românești a voievodului moldovean. Astfel, despre lucrarea scrisă la cererea ministrului instrucțiunii, Nicolae Iorga scria că „ungurii au oprit-o, pentru că spuneam într-însa că «strămoșii regelui Matiaș au mâncaț mămăligă pe taler de lemn”³⁷. Iar în privința răspândirii și a ecurilor ei mai scria: „... am avut bucuria că, într-o călătorie prin Ardeal, tocmai pe la Baia Mare, în casa unui sătean, fiica lui m-a întrebat – arătându-mi carteau de la «Minerva» cu foaia de titlu împodobită de bizarul miniaturist Rola Piekarski, refugiat polon la Târgu-Jiul și boem plătit de Filip –, m-a întrebat, zic, dacă eu am scris-o, ca să strige apoi: «Dacă e aşa, apoi ūcu-ți sufletul!».”³⁸ Ecurile nu au fost mai modeste nici în Bucovina, dacă ținem cont de cererea pe care societatea „Junimea” o adresa lui Haret la 7 iulie 1904: 500 de exemplare oferite gratuit pentru ca, pe baza lor, să se țină cât mai multe conferințe populare³⁹. În 1904, lucrările de popularizare⁴⁰ nu aveau

³⁷ N. Iorga, *O viajă de om...*, p. 230.

³⁸ Ibidem, pp. 230-231. Cartea pe care Iorga o dedicase lui Ștefan cel Mare făcea parte din acel gen de literatură care, prin accesibilitatea tratării și prin tenacitatea vehiculării ei, avea un cuvânt de spus în formarea culturii istorice din acea vreme. După cum se știe deja, ea nu a cules doar elogii, fiind atacată de Tudor Arghezi în numărul trei al revistei „Linia dreaptă”, unde poetul reproșa istoricului faptul că „scrie greoi și incurcat” (Vezi I. Hângiu, *Dicționar al presei literare românești*, București, E.S.E., 1987, p. 190). „Linia dreaptă” era prima publicație concepută de Arghezi, când era încă diacon la Mitropolie. Scoasă clandestin (cu numele prietenului său Vasile Demetrius ca director), deoarece un călugăr nu avea voie să practice gazetăria, publicația debuta la 15 aprilie 1904, dar nu avea să apară decât de cinci ori. După numărul din 15 iunie același an poetul pleca în străinătate (Vezi Florea Firiu, *Pe urmele lui Tudor Arghezi*, București, E.S.T., 1981, p. 75). Iorga nu l-a uitat și nu l-a iertat însă, incidentul deschizând o adversitate extinsă pe durata cătorva decenii: „... Am cedit pamphletul. Autorul era un fost călugăr Teodorescu, care îscălea pornografiile sale favorite: Tudor Arghezi. Peste treizeci de ani netrebnicia unui tineret corrupt era să facă din el un nou Eminescu” (N. Iorga, *O viajă de om...*, p. 231). Gala Galaction ne mai oferă și alte amănunte, în însemnările lui din 18 iunie 1904, din care deducem că demersul arghezian nu se conforma deloc gustului comun: „Alătări (16 iunie) am primit din București numărul 5 al revistei literare *Linia dreaptă*, fina lui Theo și epitropisita lui Demetrius. Apare de la 15 aprilie, anul acesta, de căte 2 ori pe lună, și după cum m-a informat directorul, în condițiunile cele mai neprielnice. La chioșcuri nu se desfac mai mult de 30 de numere, iar abonații reali nu trec peste 30. De pretutindenea, revista î se înapoiază refuzată” (Gala Galaction, op. cit., p. 13).

³⁹ „Conștiință de datorință aceasta a decis „Junimea” în ultima ei ședință plenară ca fiecare membru al ei să țină la cabinetele de lectură din comunele rurale că o conferință poporala despre Ștefan”. Cererea era mai detaliată: 200 exemplare pentru cabinetele de lectură, 100 pentru diferitele societăți culturale, 100 pentru școli, țărani, studenți și toate persoanele apte să o popularizeze. (ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, ff. 44 r-v). Publicitatea făcută cărții lui Iorga a mai presupus trimiterea ei la toate ziarele și revistele susceptibile să o recenzeze și trecerea ei pe lista lucrărilor date ca premii școlare în acel an (ibidem, ff. 20, 49). Același personaj a întocmit și mica broșură despre serbarele din 1904 (ibidem, f. 57, 60). Mai observăm că patriotismul făcea uneori casa bună și cu pragmatismul: un librări din Brașov, Ioan I. Ciurea, ceruse tipografiei „Minerva” 3-400 de exemplare din „Istoria lui Ștefan...”, dar cu un rabat de numai 25%. Invocând însă cauza culturii române și taxele vamale ori poștale, întreprinzătorul nostru obținea un rabat de 40% din costurile cărții (ibidem, f. 21 r-v).

⁴⁰ La începutul lui martie 1904, editarea cărții lui Iorga era în întârziere din cauza faptului că fabrica Letea nu livrase hârtia la vreme. Se pronostica însă apariția ei peste 4-5 săptămâni. Dintre-o adresă a tipografiei „Minerva”, datată 3 iunie 1904, aflăm că primul tiraj, de 19.000 de exemplare, dovedindu-se deja insuficient, se

statutul umil de astăzi. Altfel, marii istorici⁴¹ nici nu ar fi cochetat cu sus numitul gen de scriitoră. Dimpotrivă, acestor istorioare de buzunar li se atribuia meritul de a reconstituî povești neștiute pe de-a întregul, de a le salva și conserva, făcând ca febrila și permanenta lor tipărire să fie un echivalent grafic al restaurărilor de monumente.

Faptul că a comemora însemna, atunci, să licitezi niște granițe, este pus în evidență atât de presa română cât și de știrile din presa maghiară, preluate prompt, pe filiera „Gazetei de Transilvania” de cea „regăeană”. Nu prezentăm decât un asemenea comentariu, grăitor credem, pentru stilul confruntărilor simbolice din primii ani ai secolului XX:

„...în rubrica «Valuri politice» din numărul de la 12 iunie al ziarului «Budapesti Hirlap», găsim o explicare ciudată a măsurei prin care rectorul universităței din Budapesta a interzis, sub pedeapsa eliminării, participarea tinerilor universitari români la serbările de la Putna. Autorul Jancso Benedek zice că oprirea o motivează împrejurarea că, în afară de trăsătura caracteristică daco-română, serberea mai are și o tendință specială anti-sărbătorirea voievodului Mihai. Din cauza aceasta acel român din Ungaria, care participă la acele serbări, nu sărbătorește în Voievodul Ștefan, ca și în Mihai Viteazul, numai eroul, ci mai mult pe învingătorul Maghiarilor. Înaintea românului, Voievodul Ștefan e o figură mai mare decât Mihai Viteazul, deoarece acesta din urmă a biruit numai pe Andrei Bathory, pe când cel dintâi (Ștefan) a învins pe Matia, cel mai puternic Rege Maghiar.

Face – din punctul de vedere maghiar – istoricul luptei de la Baia și apoi vorbește despre testamentul ce l-a lăsat Ștefan fiului său Bogdan pe care-l numește «apocrif», și încheie așa: «Acest testament exprimă și azi dorințele generale ale opinionei publice române. Fidelă spiritului acestui testament, opinionea publică neoficială română, al cărei crez e daco-românismul, nu vrea să se sprijinească nici pe Maghiari, nici pe Nemți, ci pe cel care îl socotesc mai puternic, – pe Ruși». Iar ca să fie și mai bine înțăles, autorul zice că «deși Voievodul Ștefan recunoscuse pe Regele Matias de stăpânul său natural(?) totuși el a lăsat cu limbă de moarte cultivarea prieteniei cu Turcii, iar azi opinionea publică română, saturată de aspiraționi daco-romane, înlocuiește în calculele ei pe Turc cu Rusul». Unde dai și unde crapă!»⁴². Polemicele româno-maghiare din epocă se axau pe inventarea câte unui conflict ocasional care îl sublima pe acela esențial, etnic și teritorial, făcându-se concurență efigiilor adverse prin intermediul unor solidarizări

preconiza un al doilea, de 20.000. Autorului i se plătea contravaloarea a 1.000 de exemplare, ediție de lux, apreciate la prețul de 2,50 bani bucata. Se scădea de aici rabatul revânzătorilor, cheltuielile de administrație și expediție. Costul exemplarelor nevândute până la 1 octombrie 1904 avea să fie suportat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Lucrarea a fost pusă în vânzare la prețul de 60 de bani (*ibidem*, ff. 1, 33, 35, 36).

⁴¹ Măhnit de gestul lui Arghezi, „amicul cel mai bun și primul meu tovarăș de condei”, Gala Galaction nu se arăta mai puțin critic față de N. Iorga: „Păcat că Iorga, pe lângă atâtă ținere de minte, atâtea cunoștințe istorice și atâtă putere de muncit, pe lângă inima lui francă și cavalerescă, pe lângă patriotismul lui aprins, n-a fost să mai aibă și adevăratul dar al scrisului. Scrierile lui sunt construcții de lemn, ridicate în graba trebuinței și a lipsurilor noastre științifice-istorice. Tot astfel și *Istoria lui Ștefan*, care în primul loc e o carte de ocazie și de răspândire” (Gala Galaction, *op. cit.*, p. 17).

⁴² „Evenimentul”, Iași, 4 iunie 1904, pp. 2-3.

reînnoite în jurul unei perioade sau personalități meritoase⁴³. Iar îngrijorarea maghiară era cu totul îndreptățită în ceea ce privește subtextul dacic al comemorărilor din 2 iulie. Formule de tipul celei rostită de Nicolae Iorga, sub cupola Academiei, chiar în ziua cu pricina („... Ştefan cel Mare, Domn al Moldovei, ocrotitor și mândrie a Românilor din timpurile sale...”)⁴⁴, se subordonau unei operații simbolice, travestirea prezentului într-o imagine a trecutului, care unea dispersatul, făcând să trăiască în același ritm, elementele răsfirare care tindeau să constituie o singură națiune⁴⁵.

5. Funcționar și cetățean

A exersa în mod public gratitudinea era o modalitate de a căpăta existență socială, de a te regăsi și omologa în atitudinea similară a celorlații. La ascunerea ceremoniei, asistența făcând parte din spectacol, nu trebuie să ne mirăm că venirea funcționarilor publici era obligatorie. Comunitatea nu se identifica decât în acțiune, cerând participanților o demonstrație fizică, crearea unei prezențe, a unei „încarnări”⁴⁶. Astfel, în hotărârea ministrului instrucțiunii din 25 februarie 1904 se prevedea că „în fiecare oraș, la ora 9 dimineață, se va oficia o panachidă în care se va face pomenirea lui Ștefan-Vodă, a căpitanilor și ostașilor lui căzuți în lupte pentru apărarea și întregirea pământului românesc.

Toate școlile din oraș, cu profesori și școlarii lor și cu drapelele lor, vor asista la această panachidă. În București și Iași vor asista și societățile de studenți constituite în mod regulat.

Panachida se va oficia de preferință pe una din piețele sau în una din grădinile orașului, cari se prezintă destul spațiu pentru ca să încapă toate școlile.

După terminarea panachidei, se vor ține cuvântări de către profesori, școlari și alte persoane, iar corurile școlilor vor executa bucăți patriotice.

Amânuțele ceremoniei, cuvântările ce se vor ține, și bucațile ce se vor executa se vor fixa de către comitete formate pentru fiecare oraș din directorii tuturor școlilor primare și secundare din oraș; în București și Iași, rectorii Universităților le vor presida. Comitetele vor pute să-și asociază și alte persoane din oraș al căror concurs ar fi util pentru lucrarea lor.

Pentru anul acesta, prin excepție, împărțirea premiilor în orașe se va face în ziua de 2 Iulie, în orele post meridiane, iar anul școlar 1904-1905 va începe în ziua de 3 Septembrie.

Școlile rurale cari se află la o depărtare nu mai mare de 4 kilometri de la un oraș, vor lua parte la ceremonia serbată în acel oraș.

⁴³ Afirmație inspirată de Lucien Sfez, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu, Iași, Institutul European, 2000, p. 58.

⁴⁴ N. Iorga, *Ştefan cel Mare și Mihai Viteazul ca întemeietorii bisericii românilor din Ardeal*, București, Editura Minerva, 1904, p. 7.

⁴⁵ Vezi, în acest sens, Lucien Sfez, *op. cit.*, pp. 23, 45.

⁴⁶ Pascal Lardelliier, *op. cit.*, pp. 88, 93.

Celelalte școli rurale vor asista, în ziua de Duminică, 4 Iulie, la serviciul religios din biserică satului, în care se va face pomenirea marelui Ștefan, a căpitanilor și a ostașilor sei.

După terminarea serviciului divin, școlarii cu învețători vor merge la școală, unde unul din învețători va ține o cuvântare de ocasie. Corul școalei va executa bucăți patrioticе.

Pe unde împrejurările vor permite, mai multe școli rurale vor putea organiza serbarea în comun a ceremoniei.

Participarea profesorilor, institutorilor, învețătorilor și școlarilor la ceremonia acestor zile este obligatorie⁴⁷. Decizia lui Haret era completată de o adresă a ministrului de război, difuzată în teritoriu prin intermediul prefecturilor, în mai 1904. Aceasta pleca de la ideea că „s-a observat în diferite rânduri că funcționarii civili din serviciul statului și comunelor au arătat nepasare la diferitele serbări naționale ce au avut loc în orașul sau localitatea unde ei funcționează, ceea ce nu corespundeau cu gradul de solemnitate al zilei ce se serbatoreau. Asemenea nu dău nici un respect drapelului țărei și când se cântă Imnul Regal nu au atitudine corectă.

Prezența tuturor funcționarilor Statului și comunelor la aceste solemnități nu trebuie considerată ca o sarcină, ci ca o datorie de cel mai înalt ordin, din punctul de vedere al sentimentului patriotic, pe care trebuie să-l manifesteze în asemenea ocasiuni. Cu modul acesta, pe lângă că arătăm lumii străine gradul de simțământ patriotic ce posedăm, dăm tot odată un stimulent restului populației și un frumos exemplu tinerelor generațiuni.

În consecință, vă rog, D-le Ministru, să binevoiți a da ordinele Domniei Voastre, ca la diferite serbări și solemnități naționale, să fie obligați a lua parte absolut toți funcționarii statului și comunelor în ținute corecte, să salute drapelul țărei și să se arate respectuoși la cântarea Imnului Regal”⁴⁸. Grijă pentru aparențe insinua o formă de virtute, deoarece ținuta fuzionase, din punct de vedere social, cu demnitatea, întreținând, după model occidental, un raport destul de strâns între identitate, apartenență la ceva și respectabilitate⁴⁹. Somptuozitatea exteroară corespunde, încă din epoca clasică, excelenței morale interioare, magnificență sărbătorilor politice asimilând frumosul cu binele și pe acestea două cu credibilitatea guvernării⁵⁰. Ceea ce se vedea era tot una cu ceea ce se percepea, cu ceea ce se înțelegea, orice festivitate trebuind, cu orice preț, să fie plăcută privirii, să dea sentimentul de perfecțiune, ordine și în special puritate⁵¹. Ritul aducea cu el un cod de exprimare a emoțiilor⁵² și trecea drept un model de funcționare ideală a societății.

Exegeți cu vederi de stânga ai fenomenului ritualic ar găsi în cele două circulare ministeriale dovada că serbările de acest fel erau și atunci formale și că trecutul era

⁴⁷ DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 29.

⁴⁸ DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 675/1903-1904, f. 202.

⁴⁹ Pascal Lardellier, *op. cit.*, p. 162.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 163.

⁵¹ *Ibidem*, p. 165.

⁵² *Ibidem*, p. 192.

folosit doar propagandistic, ca să ajute la reproducerea regimului în vigoare. Fără a ignora componenta normativă, constrângătoare⁵³ a ritului, tindem totuși să credem că la 1900 rapoartele de felul celui prezentat mai sus au mai curând un rol *profilactic*. Ele nu indică amplitudinea dezinteresului față de sărbătorile naționale, dându-ne însă indicii despre perfecționismul societăților victoriene⁵⁴, unde faptul criticabil este persecutat preventiv, deși e o excepție, nu o regulă. Menirea riturilor, în aceste condiții, este să inventeze mișe publice și lucruri de salvat. De altfel, lipsa de patriotism și indiferență față de istoria națională sunt acuzații omniprezente, pe care liderii de opinie și le adresau reciproc.

Apoi, celebrarea centenarelor nu trebuie confundată cu foarte încărcatul calendar al cultului regal. Prezența obligatorie a funcționarilor ar trebui văzută altfel. Ei îndeplineau un rol pedagogic, urmând să inspire societății românești o atitudine-model și, îndeosebi, o stare de spirit care să contribuie la consolidarea spațiului public: locul unde, și prin comemorări, oamenii redescopereau, ciclic, ceea ce aveau în comun. În plus, indicațiile de la București confirmă realitatea că, în lipsa dezvoltării altor infrastructuri, comunicarea *localului cu naționalul* nu era posibilă decât prin înmulțirea instanțelor de reprezentare, prin intermediul unor simboluri similare și a unor ritualuri sincrone care îngăduiau echivalarea unuia cu celălalt⁵⁵. *Simultaneitatea* ceremoniilor trebuia să ofere străinătății cfigia *unității* noastre de conștiință într-o vreme în care dreptul etnic și cel istoric puneau și repuneau în discuție frontierele. Coordonarea ceremoniilor de la București cu cele de la Iași, Putna și din întreaga țară face parte dintr-o politică cu bătăie lungă, de integrare politică sau culturală a diferitelor regiuni și istorii locale, inclusiv a românilor de peste granițe, cărora comemorarea lui Ștefan le punea la dispoziție un *memento* al apartenenței lor la națiunea-mamă⁵⁶.

6. În Iași la fel ca în București...

Apelând la răbdarea cititorilor redăm, ca punct de plecare al discuțiilor noastre, programă serbărilor de la Iași⁵⁷ și București: „Înainte de oara 8 a.m., pe platoul de la

⁵³ Faptul că trei directori de școli din Turnu Măgurele nu respectaseră dispoziția de sincronizare a sărbătoririi lui Ștefan cu festivitatea premierilor de sfârșit de an școlar atrăsesese pierderea retribuției lor pentru 15 zile și amenințarea că la o nouă abatere vor fi destituși (ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 140/1904, ff. 3-5). Revelator, credem, pentru felul cum s-au organizat festivitățile în mediul rural, pentru atenția dată momentului, dar și pentru supravegherea destul de severă a modului în care organizatorii locali și-au făcut datoria este un dosar cu statistici și rapoarte ale inspectorilor școlari din teritoriu (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 140/1904, f. 117).

⁵⁴ Chiar cu acest prilej comemorativ, G. Poboran, directorul Școlii de băieți nr. 1 din Slatina, nu pierdea ocazia de a face puțină educație și părinților, insistând, mai mult decât o cereau împrejurările, pe „tot ce urechea nu trebuie să audă și tot ce ochiul nu trebuie să vadă”. „Prezența copiilor noștri, avertiza el, să ne înbăbușe pasiunile chiar înainte de a i se deslegă limba. Dee D-zeu să nu fim noi însine stricătorii copiilor noștri...“ (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 140/1904, f. 26v.).

⁵⁵ David I. Kertzer, *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeru, București, Editura Univers, 2002, pp. 34-36.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁵⁷ Din creditul destinat comemorării lui Ștefan cel Mare (Decretul nr. 1301/1904, care aloca banii necesari din excedentul bugetar al anilor 1902-1903), Rectorul Climescu primise un prim acont de 1.000 de lei, apoi un la

Copou, se va forma procesiunea compusă din: un Cortej istoric, elevii școalelor secundare, studenți și societăți. Elevele școalelor secundare vor intra în procesiune în cursul ei, și anume: Școala normală de fete, când procesiunea va ajunge la strada Toma Cosma, și celelalte când procesiunea va ajunge în strada Păcurari.

La ora 8 procesiunea se va pune în mișcare și va parcurge stradele: Copou, Carol, Lăpușneanu, Golia, Ștefan cel Mare, strada Palatului; capul procesiunii se va opri în dreptul intrării din dreapta Palatului Administrativ. În tot drumul vor cânta alternativ, muzica militară, corul cortegeului istoric și corurile școalelor.

La Mitropolie, I.P.S. Mitropolitul va oficia Sfânta Liturghie și o Panahidă pentru pomenirea marelui Voievod, a căpitanilor și ostașilor lui. La acest serviciu vor asista autoritățile civile și militare. După săvârșirea serviciului religios, toți asistenții din preună cu clerul și I.P.S.S. vor merge la Statue, așteptând sosirea procesiunii.

Urmează apoi discursuri ținute de D-l P. Rășcanu din partea Universităței din Iași și de D-l G. Nădejde, Directorul gimnaziului Ștefan cel Mare, din partea școalelor secundare.

După terminarea discursurilor, întreaga procesiune va defila pe dinaintea Statuei; elevii fiecărei școale, când ajung în dreptul Statuei, se opresc până ce se depune coroana școalei și apoi continuă drumul înainte.

Sara orașul va fi iluminat, va avea loc retragerea cu torcii și un foc de artificii dat de piroctenia armatei.

Școalele primare de băieți și fete se vor așeza pe locul dinaintea școalei Primare de la Trei Ierarhi.

Procesiunea se va compune din:

Procesiunea se va compune din:

I. Un Cortej istoric în ordinea următoare:

4 Arcași

6 Buciumași

12 Trâmbițași

6 Țurlari

10 Doboșari

40 Soldați cu arme de pe atunci cari vor cânta Marșul «Hai Frați». Cuvintele acestui marș se atribuie lui însuși Ștefan cel Mare, iar muzica este de D-l Teodor Burada.

20 Copii de casă îmbrăcați în haine de pe vremurile acele

10 Aprozi călări

1 Vel Logofăt

6 Părcălabi călări

1 Portar de Suceava

doilea de 3.000 de lei. În schimb, rectorul colabora la efortul festiv închiriaind (pe cheltuiala Ministerului Cultelor) de la comerciantul ieșean H.H. Rosen 25 și, ulterior, 50 de costume naționale, pe care le expediază la București (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1782/1904, ff. 1, 5, 6, 9).

I Stegar purtând un steag copiat de pe steagul autentic a lui Ștefan cel Mare, care se află depus în Mănăstirea Zografos de la muntele Athos. Această copie este lucrată de elevele școalei Normale de fete din Iași.

4 Fustași cari încunjură pe stegar

6 Boieri veliți îmbrăcați în haine de pe vremurile acelea

20 Curteni călări

1 Hotnog

50 Plăieși cu un steag

1 Căpitân îmbrăcat în...

20 Arcăși

100 de ostași în dobândă, cu arme de pe atunci

12 copii de casă, cu care se termină Cortegiul istoric

II. Elevii Școalelor:

Elevele Școalei Normale de fete

... Externetului secundar

... Școalei profesionale Sf. Sava

... Școalei Reuniuniei Femeilor Române

Elevii Gimnaziului Ștefan cel Mare

... Alexandru cel Bun

... Școalei de comerț gradul I

... de Arte și Meserii

... Comerț gradul II

... Normale Vasile Lupu

... Seminarului Veniamin

... Liceului Național

... Liceului Internat

Studentii Universitari

III. Societăți:

Cercul Studiilor Economice, financiare și comerciale

Societatea de Gimnastică și Muzică

Corporația Bărbierilor⁵⁸.

În capitală, scenariul nu a fost prea diferit, impunând, în realitate, tipicul celebrărilor din toată țara⁵⁹: 1) imnul regal intonat la venirea lui Ferdinand, moștenitorul tro-

⁵⁸ DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”, dosar 683/1904, ff. 98-102. Aceleași gen de liste, extrem de precise, găsim și în dosarele serbării de la București.(A.N.I.C., Fond Ministerul Cultelor și Instrucției Publice, dosar 1781/1904, ff. 67, 69, 71). Ele merită consultate și reproduce nu atât pentru informațiile date, oarecum stereotipe, ci pentru amănunțimea reconstituirii istorice, subordonată dorinței de regresiune în timp și de retrăire nostalgică, secențială, a unui trecut de excepție.

⁵⁹ Același ritual s-a oficiat inclusiv la Borzești, locul unde se petreceau acțiunile cunoscutei legende și unde mulți se încăpățânau să fixeze locul nașterii lui Ștefan; seriozitatea acestei ipoteze nu era pusă la îndoială de vreme ce Spiru Haret o consacra personal, venind împreună cu soția, îmbrăcată în costum național, ca să asiste la sărbătoarea pusă la punct de autoritățile băcăuanе; un semn clar al implicării lui Haret este acela că și costumele cortegiului de aici fusese primită de la București, iar arcurile de triumf proiectate de arhitectul-șef al Primăriei Capitalice (Vezi „Liberul”, 6 iulie 1904, p. 2, și „Universul”, 6 iulie 1904, p. 1).

nului, îmbrăcat în uniformă de general de infanterie și însorit de fiul său, Carol, costumat în hainele școlii militare din Iași; 2) serviciul religios, oficiat de arhiearel Nifon, vicarul Mitropoliei, pentru pomenirea lui Ștefan, a boierilor și oștenilor săi; 3) imnul lui Ștefan cel Mare, compus de I. Costescu, „maestru de muzică”, și cântat de corul școlilor secundare din București; 4) cuvântare ținută de studentul în drept Victor Rațiu; 5) cuvântarea lui Ioan Bogdan, decanul Facultății de litere din cadrul Universității bucureștene; 6) discursul lui Spiru Haret, ministrul cultelor și instrucțiunii publice; 7) recitarea cântului V din epopeea lui Alecsandri, „Dumbrava roșic”, de către elevul Ion Grigoriu, de la liceul Lazăr; 8) „Deșteaptă-te române!”, executat de corul „Carmen”, sub conducerea lui G. Chiriac; 9) Imnul regal intonat de corul școlilor secundare și speciale; 10) defilarea elevilor conduși de „maestrui de gimnastică” în această ordine: liceul Sf. Sava, liceul Lazăr, liceul Matei Basarab, liceul Mihai Viteazul, Gimnaziul Cantemir, Gimnaziul Central, Școala normală a „Societății pentru învățătura poporului român”, Școala comercială de gradul II; 11) defilarea cortegiului istoric, reprezentând intrarea lui Ștefan și a lui Vlad Țepeș în Suceava, pe itinerarul Calea Victoriei, locul inițial al solemnităților, Bd. Elisabeta, splaiul Dâmboviței, șoseaua Cotroceni⁶⁰.

Cum fiecare zonă își legă acum istoria de o situație oarecare, relevantă sau nu, din biografia lui Ștefan, făcând din el o metonomie a întregului spațiu românesc, Bucureștii se racordau la această punere în comun prin ascendență maternă, presupus muntenească, a domnitorului moldovean și prin ajutorul dat de Vlad Țepeș la înscăunarea din 1457⁶¹. „În frunte sunt buciumașii; sunând din lungile lor buciume, apoi vin surlașii și trâmbițașii. Vine apoi steagul, copie a steagului lui Ștefan cel Mare găsit la muntele Athos, înconjurat de gardă de onoare. În sfârșit, plin de măreție, apare grupul Domnesc: Ștefan cel Mare, Tânăr, cu plete bălane, cu ochii albaștri, îmbrăcat în haine de ceremonie, cu Coroana pe cap, iar în mâna ținând «schiptrul» țărei Moldovei. Alături, Vlad Țepeș, cu o căciulă împodobită cu mărgăritare, ține de asemenea în mâna sceptrul Munteniei. După grupul domnesc urmează rând pe rând: grupul copiilor de casă, sfetnicii domniei, sfatul boerilor mari, pârcălabii, aprozii și corpul hânsarilor, format din cete comandate de viteji. Un halebardier merge în fruntea fiecărei cete de voinici. Cetașii sunt în costum naționale moldovenești. Ei poartă scuturi, arcuri după gât, table cu săgeți, arbalete, sulițe, topoare, halebarde, măciuci și paloșe. Sunt 15 cete în total, iar vitejii cari la comandă au pe umăr câte un topor cu două tăișuri. [...] Cortegiul o cotește spre dreapta, pe bulevardul Elisabeta, unde un alt public, grămadit de o parte și de alta, soarbe cu ochii măreția și

⁶⁰ „Universul“, 3 iulie 1904, p. 2.

⁶¹ Ziarul liberal „Secolul“ reliefa și el, pe 2 iulie, înrudirile muntene ale domnitorului moldovean, provocând riposta gazetelor de pe Milcov, care luau această revendicare genealogică drept „antimoldovenism“: „S-a găsit ziare din București care să publice articole subscrise de d. Păun, profesor, în care Ștefan cel Mare e pus alături de... Vlad Țepeș, din care profesorul bucureștean voește să facă un «Gețiu tutelar al românismului». Se accentuează și se repetă cu o îndărătnicie stranie în acel articol că Ștefan cel Mare era născut *dintr-o munteancă, că fost crescut printre munteni* (s.a.). [...] Încă o dată ne exprimăm indignarea și profundul nostru regret că o asemenea măreță și pioasă sărbătoare a fost murdărită de niște prejudecăți atât de stupide“ („Gazeta Moldovei“, 5 iulie 1904, p. 1).

noutatea priveliștii. Pe cheiul Dâmboviței cortegiul a fost fotografiat. Tot personalul cortegiului a fost recrutat dintre cei mai chipeși și mai arătoși soldați ai reg. 2 călărași”⁶².

7. Evul Mediu în direct

Cortegiul este produsul unei sensibilități neoromantice, sămănătoriste. Este echivalentul poemului sau romanului istoric, foarte apreciat în secolul XIX pentru capacitatea de a recupera, cu mijloace specifice, concretitudinea trecutului. Nu era o simplă reconstituire, elevii și militarii costumați în haine medievale simbolizând anumite valori și înscriindu-se în „distribuția” specifică dramaturgiei sămănătoriste, cu țărani simpatici și boieri pământeni generoși, înfățișați în antiteză cu „ciocoi” de alte etnii: „răzeși cumpătași și păstrători de datine; curteni, aprozi, boeri mari și mici iubitori de neam și de moșie”⁶³. Începând cu sfârșitul secolului XIX, lumea satului devenise o miză culturală, iar țaranul un personaj de roman. Sanctiunea siroposului neintrând în competențele noastre, privim această opțiune, mai degrabă ideologică decât estetică, drept o posibilitate de a identifica nu atât legendele cât reperele și categoriile prin intermediul căror Evul Mediu se menținea în memoria secolului XX.

Ritualurile nu numai că incită, ele instruiesc, punându-l pe individ într-o dispozitie receptivă⁶⁴. Este și motivul pentru care procesiunile voiau să recompună o medievalitate ideală, ale cărei prelungiri s-ar regăsi, sugerau organizatorii, chiar în 1904. Discursul despre continuitatea românilor ne îngăduie să nu conștientizăm duros implacabila trecere a timpului: dându-ne impresia neschimbării, ne permite să credeam că nu ne-am îndepărtat prea mult de vârstele noastre de aur. Nu întâmplător, dorința de a de a pune la punct acel cortegiu cu veșmintă „de pe vremuri” este amănuntul menționat în cea mai mare parte a documentelor emise în lunile premergătoare sărbătorii. Întrucât ea evoca o lume dispărută, despre care publicul nu putea să mai aibă reprezentări prea clare, cortegiul se cerea interpretat sub semnul ideii de probitate („ca pe vremuri”), ca un muzeu în mișcare, unde veridicul rezultă din combinarea vizibilului cu imaginabilul.

Schematizând societatea medievală, procesiunea nu transmitea atât informații despre vremea lui Ștefan cât o imagine a aceluia segment temporal, o metaforă cu care patriotul să se identifice în mod admirativ: „cortegiul să fie format din grupări de oșteni în costumul de pe vremuri, fiecare grupare să simbolizeze câte una din victoriile Marei Erou”, plănuiau ieșenii⁶⁵. „... Serbătorirea morției lui Ștefan Vodă ar fi trebuit să ne dea tabloul Curții din ultimele lui zile, sesiza și presa; cum însă scopul a fost de a vedea epoca veche a secolului al XV-lea, s-a reprezentat toate elementele timpului, atât cele cu caracter militar, cât și civil (s.n. A.M.)”⁶⁶. Cu alte cuvinte, dar mai precise, Gh. Ghibănescu sublinia că perioada 1475-1484 poate fi văzută ca inferioară din punctul de vedere al dezvoltării conștiinței naționale, dar, cu siguranță, este abrevierea maximei

⁶² „Voința Națională”, București, 4 iulie 1904, p. 3.

⁶³ „Evenimentul”, 28 mai 1904, p. 2.

⁶⁴ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 114.

⁶⁵ DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”, dosar 683/1904, f. 16.

⁶⁶ „Evenimentul”, 2 iulie 1904, p. 3.

extinderi teritoriale a Moldovei: „... nouă ani de zile Ștefan Vodă stăpâni cea mai mare Moldovă care fu vreodată”⁶⁷.

Cunoscând căruia public se adresează, cei care regizaseră spectacolul nu aveau cum să dea greș: „Cortejul și procesiunea au străbătut strădele prin o mare mulțime de oameni, bărbați și femei, îmbrăcați în haine de serbătoare, și sub privirile a mii de persoane care se îngheșau prin balcoanele și ferestrele clădirilor. A fost o *admirațiune unanimă* pentru cortejul istoric, povestea Climescu în septembrie același an, lucru care pentru întăia oară s-a văzut în Iași. Persoane, care mai înainte își exprimase neîncredere în reușita acestui cortej, au fost nevoie să recunoască că s-au înselat și că osteneala Comisiunei serbarei a fost încoronată de succes; și nici nu putea fi altmîntrelea, când costumele și armele erau bine luate și întocmai ca după acele vremuri, iar persoanele erau *subiecte conștiente de rolul lor*. [...] Nu mai puțin a fost admirată și procesiunea școlară pe care publicul (fila 48 verso) o cunoștea de la alte solemnități; de astă dată fiecare școală purta câte o coroană, care s-a depus la Statueta Eroului. Era un spectacol impunător, miile de oameni, care după ce rândurile s-au desfăcut, au năvălit pe străde și la statue ca să admire coronele depuse. Circulația devine imposibilă timp de oră după terminarea ceremoniei (s.n. A.M.)”⁶⁸.

Efectul a fost cel scontat, după cum ne informează nu numai organizatorii ci chiar și presa de opozitie, remarcând, alături de rectorul liberal C. Climescu, pe compozitorul muzicii, pe arhitectul-regizor și pe „d-na Agripina Buțureanu, care a făcut ca Școala Centrală de fete să fie *le clou* al serbătoriei și să scoată *strigăte de admirare* pentru frumusețea costumelor și hârnicia depusă pentru succesul serbarei”⁶⁹.

Știm, de altfel, că atunci când comemorăm o personalitate nu ne dorim, în primul rând, să aflăm știri noi despre ea. Dimpotrivă, resortul rememorărilor este acela de a-l reînvia pe cel dispărut *asa cum îl știam deja*, evenualele noutăți nefiind acceptate decât în măsura în care pot îngroșa profilul consacrat. Cele descrise mai sus de rectorul Universității din Iași se subsumează aprecierilor formulate de Hans Robert Jauss care completa, din punct de vedere estetic, o cunoscută teorie despre modele și călăuze, schițată de Max Scheler: legătura de sânge, tradiția sau credința în indivizi nu sunt singurele purtătoare de exemplaritate, știut fiind că mai avem și tendința să iubim *întregul nefragmentat* al unor indivizi, pornind de la impresia valorică globală pe care o lasă⁷⁰. Întregul nefragmentat nu are, subliniem, un sens fizic, ci e desăvârșirea unei perspective din care admirăm o persoană ca fiind eroică, frumoasă, sfântă. Funcția eminentă socială a identificării prin intermediul esteticului se manifestă în istorie atunci când se impun noi direcții ale gustului, ale literaturii, *asa cum s-a și întâmplat*, de fapt, la începutul secolului XX, în cultura noastră. Reorientările de această factură provoacă și schimbări de comportamente prin mijlocirea unor modele individuale care simbolizează

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 1-2.

⁶⁸ DJAS Iași, Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 50 recto.

⁶⁹ „Evenimentul“, 3 iulie 1904, p. 3.

⁷⁰ Hans Robert Jauss, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, traducere de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1983, p. 270.

și sprijină apariția sau coagularea unor identități de grup⁷¹. Cu mențiunea că este mult mai probabil să observăm un obiect, o persoană sau o activitate atunci când se deosebește în mod flagrant de mediul în care apare⁷².

Un cortegiu medieval pe străzile unor orașe moderne risca să fie receptat într-o manieră nu tocmai solemnă, mai curând ludică, și nu credem că regizorii lui și-ar fi dorit acest lucru. Rostul ceremoniilor este să „reproducă”, dacă putem spune aşa, comunitățile cărora li se adresează. Și reușesc această magie cu ajutorul emoțiilor colective, al viziunilor comune, care ne transportă într-un alt spațiu și un alt timp, cu condiția de a fi dispuși să trăim diferența dintre verbul „a vedea” și un altul, „a vedea împreună cu”⁷³. Relațiile sociale și instituționale generate de rit primează, în mod deliberat, asupra conținutului său intrinsec⁷⁴. Regizorii de la 1904 contau pe complicitatea, pe implicarea spectatorilor care, trecând peste stranițatea, peste neobișnuitul dramatizării, puteau să trăiască totul ca experiență personală, la fel ca la teatru, punându-se în locul personajelor, împrumutându-le trăirile, acționând o dată cu ele, deși nu pierdeau nici o clipă din vedere că se confruntau cu o ficțiune. „E greu de descris măreția acestui cortegiu, recunoștea una din persoanele care îl văzuseră la București, în regia lui Costin Petrescu. La aparițiunea lui fiori trecură prin pepturile mulțimiei, amintirea glorioaselor vremuri de odinioară se reîmprospătă în mintea tuturor și n-a fost înimă de român care să nu bată cu putere. Cortegiul acesta închipuia, în mod viu, intrarea în Suceava a lui Ștefan cel Mare, însoțit de Vlad Tepeș, după ce a fost luat domnia”⁷⁵.

În domeniul științei suntem credibili numai dacă luăm distanță față de obiectul interesului nostru. În sfera artistică, însă, senzația de autenticitate survine, dimpotrivă, când suntem tentați să pactizăm cu viziunea propusă de actori: cele văzute sunt veridice deoarece ne dău ocazia de a le consuma nemijlocit, de a fi „la fața locului” și de a depune ulterior mărturie⁷⁶. „Trecerea lui Ștefan și a lui Vlad Tepeș prin fața tribunelor a fost primită cu aplauze și toți s-au descoperit. Ambii domni erau perfect reprezentați prin doi soldați din regimentul 3 călărași. Unul blond cu o privire dulce, cu bucle bălăne căzute pe umeri, reprezenta pe Ștefan. Un țigan cu părul negru, cu privirea semeață, reprezenta pe Vlad Tepeș aşa de bine încât părea că în acel moment va ordona punerea în țepi a cătorva din urmașii săi prezenți, nedemni de marii bărbați ce reprezenta el, împreună cu colegii săi din cortegiu”⁷⁷. Avem de-a face cu două accepții ale ideii de *probitate*, fiecare cu legitimitatea ei, ivite din puțină noastră de a trăi, fără a ne contrazice, în registre diferite de semnificație⁷⁸. Căci o lume nu este fictivă prin ea însăși ci numai în funcție de faptul că noi credem sau nu în ea. Adevărurile sunt, de multe ori, analogice.

⁷¹ *Ibidem*, pp. 269-271.

⁷² David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 95.

⁷³ Pascal Lardellier, *op. cit.*, pp. 134-135.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 139.

⁷⁵ „Universul“, 4 iulie 1904, p. 1.

⁷⁶ Pascal Lardellier, *op. cit.*, p. 149.

⁷⁷ „Tara“, București, 3 iulie 1904, p. 3.

⁷⁸ Vizionând un film care îi impresionează în mod deosebit, spectatorii plâng, observă Paul Veyne, deși ști foarte bine că nu se confruntă cu fapte reale. În această ordine de idei, el se întreba cum a fost posibil ca grecii, care au inventat științele și filozofia, rațiunea și logica, să fi crezut în miturile care le definesc atât de pregnant

Biografiile romanțate ale lui Ștefan cel Mare sunt luate ca adevăruri globale, dincolo de adăugirile fanteziste sau de micile inadvertențe de detaliu. Astfel, după ce povestise mai mult în versuri odiseea voievodului moldovean, V. Săghinescu își încheia spusele cu o frază care trebuia să îl scoată din cauză, inculpând însă pe altcineva: „fașul în Istoria unui popor constituie o crimă, fie că autorul e condus de știință sau de neștiință în comiterea fașului istoric”⁷⁹. Esențial era ca nucleul faptului povestit să fi existat cu adevăr, spre a putea rezista unei întrebări cu caracter foarte general: a existat ori nu a existat Ștefan cel Mare, învingătorul tuturor vecinilor săi?

Deși suntem conștienți că lumea acestor povestiri este una predominant fantastică, ne lăsăm totuși impresionați de ele: dar nu de capacitatea lor fabulatorie ci de știință lor de a se menține în limitele acceptabilitului, ca deriveate și potențatoare, totodată, ale adevărului comun. Ficțiunea legendelor se comportă, în consecință, un subprodus al adevărului istoric⁸⁰. Relevanța lor constă în faptul că ne permit să schimbăm regimurile de adevăr, cel istoric și cel legendar, fără a renunța la nici unul din ele. Subzistând ca analogie a ceea ce noi considerăm a fi adevărul istoric, registrul legendar ne îngăduie să „trăim” ficțiunea reprezentărilor teatrale și să credem „vii” personajele întruchipate de cortegiile de la 2 iulie 1904.

Știința istorică se dorește exactă, comemorarea încearcă doar să fie convingătoare. Una vizează adevărul, cealaltă efectul de real, verosimilul cu priză la public. Acesta din urmă se obținează: a) atât din strădania sinceră de a lămuri aspecte controversate din viața lui Ștefan, de a furniza publicului date biografice mai precise, care să îi asigure o imagine cât mai completă, mai ușor de reînviat în condițiile secolului XX, b) cât și din grija ca acel cortegiu să treacă drept autentic și să prilejuiască spectatorului nostalgiei, dorința unei regresiuni în timp. Într-adevăr, căutarea verosimilității permitea o serie de clarificări, dar dată fiind graba cu care se desfășurau pregătirile, unele erau cel puțin discutabile, neconfirmându-se ulterior. Să ne oprim la fiecare ipostază în parte:

a) 1. fixarea anului și locului nașterii sale la Borzești, în 1436;

• „În ziua de 4 iulie c. se va organiza, de către ministerul instrucțiuniei la localitatea Borzești din jud. Bacău, unde s-a născut și a copilărit marele Domn Ștefan cel Mare și unde se află un prea interesant monument bisericesc zidit de acesta, o frumoasă serbare”⁸¹.

• „... Borzești, sat în județul Bacău, locul de naștere al marelui nostru Voievod Ștefan, născut la 1436”⁸².

2. supozitia că ar fi făcut studii în Polonia;

cultura? Premisa lui este următoarea: culturile se succed fără să se conștientizeze pe sine, iar oamenii nu își descoperă adevărul, ci îl construiesc necontenit. Chiar și în secolul XVI se mai considera că nu referințele de subsol acordă credibilitate spuselor noastre, confirmarea lor fiind lăsată în seama timpului, singura sursă a autoritatii (Vezi, în sprijinul aserțiunilor noastre, Paul Veyne, *Au crezut grecii în miturile lor? Eseu despre imaginația constituanta*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers, CEU Press, 1996, pp. 22, 28).

⁷⁹ V. Săghinescu, *Sărbătorirea lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, la al 4-lea centenar al seu. 2 iulie 1904*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1904, p. 164.

⁸⁰ Paul Veyne, *op. cit.*, p. 44.

⁸¹ „Evenimentul”, 1 mai 1904, p. 1.

⁸² V. Săghinescu, *op. cit.*, p. 54.

„Ștefan cel Mare a învățat carte mai întâi în școalele Tărei Sale, cum erau de pe atunci; mai înalte învățături le-a făcut, ca mai toți colegii Sei contemporani, în Polonia cu deosebire, și mai în limba slavonă, – în care limbă se și păstrează mai toate uricile Sale”⁸³.

3. localizarea bătăliei de la Podul Înalt pe raza satului Scânteia;

• „Pentru a se pune capăt îndoiei ce există între istorici, dacă Podul Înalt, loc unde s-a dat bătălia între Turci și Moldoveni în timpul lui Ștefan cel Mare, e în Căntălărești sau Scânteia jud. Vaslui, d-nii învățători N. Peptu, N. Vuza și N. Bălăuță au cerut pentru a cerceta o comisiune de la Minister, care a însărcinat cu aceasta pe d. N. Iorga.

Dl Iorga, venind la Scânteia, a obținut destule argumente de la numiții învățători, cari dovedesc că Podul Înalt ar fi în Scânteia și nu în Căntălărești. Dacă se va dovedi pe deplin faptul acesta, sperăm că ne vom aștepta la o frumoasă serbare în Scânteia la 4 iulie 1904”⁸⁴.

• „... Scânteia apoi a fost locul de popas al tuturor Domnilor cari veneau la înscăunare. Tot în jurul Scânteii se zice din bâtrâni că ar fi fost și Podul Înalt, locul luptelor lui Ștefan cu Turcii la 1475 Ianuar 10”⁸⁵.

4. colportarea ideii că versurile imnului „Hai frați” ar fi fost compuse chiar de Ștefan;

• „... Teodor Burada [...] a compus și muzica de la cântecul ostășesc «Hai frați», cântec al cărui text se atribuie lui Ștefan cel Mare”⁸⁶.

• „... 40 de soldați [...] vor cânta Marșul «Hai frați». Cuvintele acestui marș se atribuie lui însuși Ștefan cel Mare”⁸⁷, ne asigura programa serbarei, deci un act oficial.

5. vehicularea unor portrete „de tinerețe” și „de bâtrânețe”;

• „... Ștefan cel Mare, figura sa ca Tânăr și Bâtrân în Domnie (după desenuri vechi)”⁸⁸:

b) 1. „... soldați cu arme *de pe atunci*; „1 stegar purtând un steag copiat de pe steagul autentic a lui Ștefan cel Mare, care se află la depus în Mănăstirea Zografs de la muntele Athos”, „6 boieri veliți îmbrăcați în haine de pe vremurile acelea”⁸⁹.

2. „O sută de călăreți în costume de pe vremea Marelui Voevod, în frunte cu Ștefan, vor străbate stradele Capitalei de la Cișmigiu la şosea. *Va fi o priveliște înălțătoare, prin reînvierea unui trecut glorios și a unei mărețe figuri a neamului nostru (s.n. A.M.)*”⁹⁰.

⁸³ Ibidem, p. 55

⁸⁴ „Evenimentul”, 19 mai 1904, p. 1.

⁸⁵ „Evenimentul”, 6 iulie 1904, p. 2.

⁸⁶ „Evenimentul”, 4 iulie 1904, p. 3.

⁸⁷ DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 101.

⁸⁸ V. Săghinescu, *op. cit.*, p. 52.

⁸⁹ DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza“, dosar 683/1904, f. 101.

⁹⁰ „Secoul”, 23 mai 1904, p. 1.

3. „[La Iași] se va organiza o mare procesiune care reprezintă în mod viu epoca marelui voevod (s.n. A.M.)”⁹¹.

4. „... Succesul sărbătorirei din 2 Iulie a fost desăvârșit. Cetățenii Iașilor au avut prilejul să revadă vremurile vechi redate cu atâtă exactitate prin corteziul istoric”; „... Gr. Buțureanu și Gh. Ghibănescu, cari au dat lămuriri de starea veche a societății... (s.n. A.M.)”⁹².

5. „... La descrierea serbarei de eri, în memoria lui Ștefan cel Mare, am omis a spune că serbarea a fost deschisă prin glasul buciumelor, cari în revărsatul zorilor au răsunat prin toate străzile orașului, ca să dea iluzia chemării la războiu cum se facea pe timpul lui Ștefan”⁹³; „... În mijlocul tribunei oficiale s-a ridicat mormântul lui Ștefan cel Mare, imitat întocmai după acela de la monastirea Putna. Vezând acel mormânt, cu inscripțiile de pe el, cu cei patru stâlpi peste cari se ridică un fel de boltă cu crucea în vârf, un fior te apucă”⁹⁴.

Frânturile de știri abia însiruite ilustrează trei caracteristici ale ritualului: condensarea, plurivocitatea și ambiguitatea⁹⁵. Prima are în vedere calitatea simbolurilor de a unifica și reprezenta o diversitate de semnificații. A doua, dimpotrivă, desemnează capacitatea unui aceluiași simbol de a aduna conotații diferite și de a fi înțelese de fiecare în felul său. Cea de a treia este corolarul primelor două: simbolurile nu au o semnificație exclusivă, precisă, nebulozitatea fiind secretul puterii lor⁹⁶. Atât evocarea faptului istoric cât și relatarea comemorărilor care îl readuc la viață se supun acelorași procedee ale efectului de real, exemplificat în mai toate citatele precedente. Dar în acest punct personajul principal nu e evenimentul în sine ci cadrul în care el are loc. În cazul unor evenimente speciale, eforturile sunt astfel concentrate încât atenția să fie atrasă de decor, scoțându-l în evidență, ca și cum s-ar dori ca fundalul să provoace sau să potențeze răspunsul la acțiunea pe care o înscenează⁹⁷.

Uitând de aciditatea criticilor de fiecare zi, corespondenții trimiși în Bucovina, la mormântul lui Ștefan, foloseau un gen de expunere insolit, cu multe amănunte privind cadrul natural, oricum ceva foarte apropiat de pastel:

- „2 iulie. Aceeași afluxență de lume. Un cer de o seninătate uimitoare. Orizontul se deschide larg până-n depărtările mărginite de dealuri păduroase”⁹⁸.

- „După terminarea formalităților obiceinute la Vamă urcăm spre Suceava. De departe se zăresc pe ruinele cetăței steagurile tricolore la un loc cu cele Austriace. Lume și mai ales țărănimile venită de prin satele din apropiere umple muntele pe care e clădită

⁹¹ „Secoulul“, 27 mai 1904, p. 1.

⁹² „Evenimentul“, 3 iulie 1904, p. 3.

⁹³ „Evenimentul“, 4 iulie 1904, p. 3.

⁹⁴ „Universul“, 4 iulie 1904, p. 1.

⁹⁵ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 24.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Murray Edelman, *op. cit.*, p. 95.

⁹⁸ „Liberalul“, 6 iulie 1904, p. 1.

cetatea. Din când în când se aude buciumul răsunând duios parcă ar evoca amintirea celor petrecute acum 400 de ani”⁹⁹.

Decorul era descris în aşa fel încât să sublinieze detaşarea de rutină și calitatea specială a evenimentelor prezентate. Faptele nefiind judecate din punct de vedere cognitiv ci din perspectiva unui peisaj de poveste, puterea de percepție a cititorului nu era pericolată de aspectele contradictorii ale realității, totul consumându-se la nivel de emoție, conotație, visare¹⁰⁰. Se sugerează, nu se verifică, oamenii asigurându-se unii pe alții că ritualul care le canalizează trăirile înseamnă ceea ce ei își doresc cu ardoare. Nu se caută legături cauzale, implicitul decorului activând drept explicație globală¹⁰¹. Reporterii fac și ei parte din această scenografie care impresionează și suscătă amintiri, devenind propria sa justificare, dar una mai mult paralelă cu ceea ce credem de obicei despre veridicitate¹⁰²: „iarbă mătăsoasă”, „izvoarele limpezi ca cristalul”, „popușoale înalte și verzi ca smarandul(!)”¹⁰³.

8. Comemorări și sociabilități

Dacă intențiile organizatorilor erau cât se poate de sobre, spectatorul nu refuza însă unele complicități cu ideea de *loisir* care, dincolo de divertisment, credem că sporea gradul de participare mai mult decât orice altă ordonanță de guvern.

„Nici la 10 Mai nu s-a văzut atâta lume pe strădele principale ale Bucureștilor. Ceea ce dădea însă un farmec deosebit Calei Victoriei erau numeroasele doamne și domnișoare cari împodobeau toate ferestrele, balcoanele și terasele, producând o diversitate de culori fermecătoare. De prisos să spunem că nu era fereastră și balcon cari să nu fi avut un *instantaneu*, gata să imortalizeze cortegiul (s.a.)”¹⁰⁴.

⁹⁹ „Tara“, 4 iulie 1904, p. 3.

¹⁰⁰ Murray Edelman, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 97.

¹⁰² *Ibidem*, p. 100.

¹⁰³ „Liberalul“, 6 iulie 1904, p. 1.

¹⁰⁴ „Tara“, 3 iulie 1904, p. 3; Începând cu anul 1904 încep să prolifereze, grație tiparului, de acum consacratele imagini ale lui Ștefan, una dintre ele fiind vândută cu 35 de bani. O statistică descooperată aleatoriu arată că 14 primari din comunele rurale ale județului Ialomița cumpăraseră atunci 279 asemenea portrete (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 1, 24). În 1904, fotografii și imaginile de orice fel constituiau, în primul rând, modalități de inventariere și conservare a unor fragmente de trecut care amenințau să dispare. De aceea, rostul expoziției pe care Academia voia să o organizeze nu era atât acela de a povesti epoca lui Ștefan, cât mai ales de aduna și *salva* mărturii din acele timpuri. Reacționând, oarecum, la o intervenție a lui V. Babeș care, dintr-o comunicare anterioră a lui Tocilescu, reținuse că „ideia despre Ștefan la poporul român e vagă”, D. Onciu se „asociază – relatează „Analele Academiei“ – la propunerea de a se face o expoziție, din care însă să nu lipsească copiile de pe portretale murale ale lui Ștefan cel Mare și ale familiei lui, inscripții, planul bisericii de la Putna și altele. Portretalele murale sunt autentice și de mirare că s-au păstrat până acum, ar fi spus el în ședința din 18 iunie 1904; ele însă se deteriorează și deci trebuie luate copii căt mai e vreme“. Se hotără, prin urmare, întocmirea unui album cu reproduceri ale portretelor, odoarelor și inscripțiilor de la bisericile din țară și din afara ei. (Vezi „Analele Academiei Române, s. II., tom XXVII, 1904-1905, Partea administrativă și desbaterile“, pp. 26-27). În aceeași ordine de idei, un an mai târziu, la 11 iulie 1905, Ministerul Cultelor îl însarcina pe Eugen Mascimovici, profesor și pictor arhidicezan la Cernăuți, să facă niște copii ale portretelor lui Ștefan de la celebrele lăcașuri de cult bucovinene. Ministerul îl plătea transportul și îi oferea 200

• „Încă de la ora 7 dim., relata și rectorul ieșean Climescu în raportul său către ministrul instrucțiunii publice, balcoanele, ușile, ferestrele tuturor caselor din străzile prin care avea să treacă procesiunea școlară și cortejul istoric erau frumos împodobite. S-a observat că unele case care la alte serbări erau închise și întunecoase, de data asta au fost decorate ziua și iluminate sara.

Consulatul Austriac, fiind pe strada Carol, avea steagul ridicat.

Aproape la aceiași oră, toate stradele, începând de la Copou și până la Palatul Administrativ, erau înțesate de lumea din tot orașul, doritoare de a videa cortejul¹⁰⁵.

„Rareori s-a văzut Iașul într-o animație mai mare ca asăra, constatau cei de la «Liberalul». Stradele principale erau înțesate de un public imens. [...] Mișcarea era atât de mare încât cu foarte mare anevoie înță puteai parcurge distanța de la Tuflă până la piața Unirea. [...] Înaintea și înapoia trupelor era un imens convoiu de trăsuri în care se observa toată elita Iașului”¹⁰⁶. „Entuziasm de nedescris”, „Afluentă enormă. Zeci de mii de oameni”, transmiteau corespondenții acelaiași ziar de la Putna¹⁰⁷. Descrierile de mai sus, evident interesante să constate succesul manifestării, sunt însă confirmate de ziarul opoziției conservatoare:

• „... Încă de pe la orele 7, piața Unirii era, aseară, înțesată de lume. Fațada hotelului Traian, destul de frumos împodobit, precum și terasa de la Evenimentul erau ocupate de un mare număr de cetăteni.

S-a observat și un mare număr de persoane venite de prin provincie pentru a asista la serbarea de eri. Orașul era foarte frumos iluminat; magazinile toate erau iluminate cu diferite culori. În special erau frumos iluminate magasinele: Brociner și Singher, din strada Lăpușneanu, farmacia Wernner, hotelul Traian, magazinul Fingherhut etc.

În piața Unirii s-au aruncat numeroase rachete, focuri de artificii etc.

Retragerea cu torțe a fost impunătoare; la ora 9, soldați, în frunte cu muzica militară și cu факele aprinse, au plecat de la statuia lui Ștefan cel Mare, parcugând străzile: Ștefan cel Mare, Golia, Piața Unirea, Lăpușneanu, Carol și ducându-se la Copou.

În cele mai multe din magazii erau expuse la ferestre portrete cu chipul marelui Voevod Ștefan cel Mare și diferite episoade din viața sa.

După retragerea cu torțe, mulțimea a început să părăsească piața Unirea, îndreptându-se spre Copou.

Aici, pe platoul de lângă al doilea rond-point, s-au oprit soldații cu факele aprinse, unde, în sunetul muzicii militare, lumea se aduna din ce în ce mai mult. Tot platoul Copoului era ocupat de o numeroasă asistență, alcătuită din peste zece mii de persoane care se așternuseră pe covorul verde de iarbă.

de lei pentru fiecare imagine reprodusă (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, f. 20).

¹⁰⁵ DJAS Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”, dosar 683/1904, f. 48 recto.

¹⁰⁶ „Liberalul”, 4 iulie 1904, p. 3.

¹⁰⁷ Ibidem.

La ora 10 s-au început a se azvârli numeroase granate, bombe de artificii, rachete, focuri bengale, precum și alte jocuri de artificii, executate admirabil de către Pirotechnia armatei.

Toate acestea au durat până la orele 12 noaptea, când lumea a început a se coborî la vale, împrăștiindu-se în liniște fiecare pe la casa lor¹⁰⁸. Evident, principalul scop al liturghilor patriotice este acela de a mobiliza, de a îndemna la autodefinire. Dar și de a ne da prilejul să revedem istoria ca poveste trăită. Cum radioul și cinematograful nu erau încă o distracție accesibilă tuturor, serbarele din 1904 serveau foarte bine și ca sociabilitate, ca divertisment foarte apropiat de teatru. Iar în București lucrurile nu au stat altfel: „... Multimea de zile mari curgea valuri-valuri din părțiile mărginașe ale orașului către centru. Magazinele sunt toate închise. Pe bulevardul Colței și pe calea Victoriei multimea era compactă, așteptând cu patriotică nerăbdare trecerea cortegiului istoric”¹⁰⁹.

9. Probitate romantică, sensibilitate sămănătoristă

Conform modalităților obișnuite de consacrage a panteonului național, cei pomeniți iradiază analogii prezenteiste, activând atât în legende, cât și în discursuri, mai mult ca simboluri și mai puțin ca actori ai unor evenimente descrise cu acribie. Aceasta se explică prin realitatea că legendele concretizează două tendințe opuse: fie că îmbătrânesc, fie că întineresc faptele¹¹⁰. Foarte adesea, în viața cotidiană, un fapt, un act, un cuvânt nu au importanță imediată și nu o dobândesc decât mai târziu, printr-un ricoșeu neașteptat. La fel, rareori se întâmplă ca o legendă să se formeze imediat după eveniment. Povestirea nu se modeleză decât puțin câte puțin, se complică și se fixează după o bună perioadă de timp. Însă noțiunea de timp se restrânge și povestirea dă drept contemporane fapte care s-au succedat la intervale uneori foarte îndepărtate. În alte cazuri, fapte separate în timp sunt juxtapuse de legendă într-un singur moment¹¹¹. Alteori, fapte strict contemporane sunt depărtate unele de altele și repartizate pe un număr adesea considerabil de ani și chiar de secole. Ceea ce nu împiedică legenda să pretindă o valoare cronologică. Așa se face că monumente sau fapte lipsite de vreo legătură cu epoca lui Ștefan cel Mare sunt plasate tocmai în intervalul 1457-1504, dându-ne senzația ubicuității voievodului. Înclinația de a insinua că fiecare localitate, oricare fi era mărimea, s-ar fi bucurat de prezența voievodului nu ne mai spune ceva nou despre imaginarul medieval, dar ne oferă câteva sugestii despre sensibilitățile romantice și sămănătoristă, care îl valorificau în cu totul alt context. *Nu conținutul legendelor ne preocupă aici, interesul nostru îndreptându-se mai curând către acele categorii ale culturii istorice moderne care fortifică, adăugând noi povestiri, acel ethos legendar, la multe secole după extincția timpului care i-a dat naștere.*

¹⁰⁸ „Evenimentul”, 4 iulie 1904, p. 2.

¹⁰⁹ „Voința Națională”, 4 iulie 1904, p. 3.

¹¹⁰ A. Van Gennep, *Formarea legendelor*, traducere de Lucia Berdan și Crina Ioana Berdan, Iași, Polirom, 1997, p. 125.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 123.

Atât omniprezența domnitorului cât și capacitatele lui neobișnuite, aceea de a vorbi cu animalele, de pildă¹¹², participau la ideea unei filiații, a unei genetici simbolice între mediul natural și bunul conducător. Viziunea organicistă asupra evoluției noastre fusese preluată de sămănătoriști de la romanticismul secolului XIX și servea, la începutul veacului următor, drept suport al teoriei „formelor fără fond”: modernizarea inspirată de pașoptism și impusă de liberali brusca dezvoltarea mai lentă, dar firească a societății românești, impunându-i, după canoanele occidentale, o serie de schimbări, de imitații, care nesocoteau particularitățile acestui spațiu. Păstrându-și domnia timp de 47 de ani, Ștefan devenise, într-un spațiu balcanic atât de imprevizibil, un model de reușită, de stabilitate, dar mai ales o dovedă că lumea noastră prosperase cândva, urmându-și doar propriul curs, cel *autentic*, – idee atât de dragă gândirii romantice – fără vreun „import” apusean. Succesul său nu era, deci, unul personal, el probând viabilitatea instituțiilor noastre, diferite de cele vestice, dar nu mai puțin eficace. „...Eșit din școală cea vechiă militară a țărei, Ștefan nu este creatorul unui nou sistem de luptă, ci el rămasă fidel tradițiilor și măiestriei vechi de resboiu ale Românilor.

În aceste timpuri, Români nu imitase nimic. Noi trăiam cu legile noastre, în mare parte nescrise, și cu moravurile noastre vechi, purtam resboaiet fără aliați și ne apăram cu arta noastră de resboiu, moștenită de la părinți; însă prin sciință și prin modul nostru de luptă, noi ne-am ridicat mai presus de inimică noastră¹¹³. Critica romantică a capitalismului ținea la diferența dintre cultură și civilizație, dintre comunitate și societate: prima, văzută ca pozitivă, naturală, organică, era reprezentată de lumea satului, a tradițiilor, a legăturilor de sânge, de prietenie, de credință; a doua, preponderent urbană, neafectivă, era depreciată ca expresie a rațiunii, artificiului, individualismului, interesului egoist și înstrăinării de sine¹¹⁴.

Evocând pentru cititorii săi bătălia de la Valea Albă, „Universul” o evalua ca fiind „o cursă legendară de moarte, care de-abia poate fi visată de un poet într-un vis de urgie neagră”¹¹⁵. Omul secolului XX nu-și putea închipui, potrivit acestui articol, ceea ce se întâmplase la Valea Albă și numai poetul inspirat de Muze – nimeni altele decât fizicele Mnemosynei, zeița atotștioare a memoriei¹¹⁶ – ar fi în stare să mai redea tragedia. E o remarcă des întâlnită, sugerându-ne o idee aparte despre *probitatea* unei relatări: transpunerea în versuri mai era acceptată, la fel ca în romanticism, drept dovada cea mai bună că un fapt istoric ajunsese fapt memorabil. Cum o explicăm?

¹¹² „Pentru fiecare din popoarele năvălitoare în țara Sa – avea, Ștefan, leac propriu, dar apoi și *șoimii* îl vesteau și-l preveniau la ivirea dușmanilor către hotarele țărei Sale, pentru a-i respinge din cale; spre exemplu – iată un dialog: «Ştefan cel Mare și Șoimul, Șoimule! șoimul ușor/ Fă-te roată sus în zbor/ Și te uită la hotare/ Că s-aude zgomot mare...»“ (V. Săghinescu, *op. cit.*, p. 59).

¹¹³ N. Densușianu, *Aniversare de patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare domnul Moldovei* (2 iulie 1504), Bucuresci, Institutul de Arte Grafice Carol Gobli, 1904, p. 17.

¹¹⁴ Zigu Ornea, *op. cit.*, pp. 119-120.

¹¹⁵ „Universul”, 3 iulie 1904, p. 1.

¹¹⁶ Spre deosebire de memoria istorică modernă, interesată să reconstituie trecutul din perspectivă cronologică, memoria divinizată a grecilor era apanajul unor privilegiați, poeții, singurii care aveau acces la Memorie, cea care întruchipa atunci un fel de omnisciencă atemporală, cu caracter divinatoriu (Vezi Ștefan Borbely, *De la Herakles la Eulenspiegel. Eroicul*, Cluj, Editura Dacia, 2001, p. 105).

Fascinația medievală față de carte ca obiect de preț s-a împletit, în prag de epocă modernă, cu prestigiul simbolic pe care îl dobândise cuvântul tipărit. Prinsă în pagini de roman sau de ziar, o afirmație părea mai adevărată decât orice jurământ. Se mai adăugau, în aceeași primă jumătate a secolului XIX, interesul politicizat pentru antichitatea greco-romană, consacrarea lui în programele școlare, și îndeosebi cultul poetului care recrea, din imagine, varianta ideală, „adevărată”, a lumii reale, corupte. După modelul legendarului Homer, poetul-cronicar, oamenii de litere erau creditați, în imaginariul romantic, cu disponibilitatea de a ne conserva, prin opera lor, universuri la care, altfel, memoria noastră nu ar mai avea acces.

Versurile trecând drept indiciu că ceva s-a întâmplat realmente și că perenitatea aceluia fapt istoric ne-a fost transmisă sub formă de stihuri, de manuscrise îngălbene, cșeștierea documentului în termeni de „adevărat” și „fals” era temporar suspendată. Această propensiune a supraviețuit epocii romantice, menținându-se și afirmându-se, din când în când, chiar și în secolul XX, în acele societăți cu intemeieri recente, obsedate încă de problema originii lor. Preciziei științifice, cur valabilitate restrânsă, i se prefera adevărul arhetipal al legendelor, cu un potențial explicativ mult mai mare. Extrasă din lirică sau din proză, o istorie oarecare era deja mai atemporală, mai prestigioasă, mai demnă de crezare. Iar argumentul „metodologic” era căt se poate de simplu: toate faptele de seamă din trecut ne sunt semnalate de contemporanii lor, care le-au înveșnicit în cronică versificate sau nu. Din punctul de vedere al sensibilității romantice, poezia era un vehicul al istoriei cu majusculă și un simptom al nemuririi.

Literaturizarea domniei lui Ștefan cel Mare funcționa ca o formă de prezervare și diseminare a unei interpretări a trecutului, ca modalitate de a conștientiza și a însuși căt mai activ o ascendență. Ne gândim în special la practica citării poetilor, a utilizării lor ca autorități capabile să gireze dacă nu reconstituirea propriu-zisă, atunci măcar populărizarea acesteia. Cel mai bun exemplu este lirica lui Bolintineanu, care parafrasează cronicile pentru ca, la rându-i, fragmente din arhiconscutele poezii să fie invocate masiv, și în 1904, poate nu pentru a demonstra ceva, dar cu siguranță pentru a impresiona, pentru a fixa niște noțiuni. Aceste preluări și anexări simbolice pot fi reperate și în presă, care abundă atunci în pusee beletristice. Menționăm doar un articol din ziarul „Evenimentul”, *Mama lui Ștefan cel Mare* (semnat Carmen Sylva), care parafraza căt se poate de clar versurile mai sus amintitului poet, la rândul lor inspirate din povestirile lui Ion Neculce¹¹⁷. Imitația părea că merită osteneala de vreme ce conținea intenții mai mult omagiale decât restitive.

Sunt însă toate sănsele ca diferențele dintre cele două demersuri să nu fie prea respectate, la 1904, nici măcar de Nicolae Iorga. Criticându-l pe Alecsandri pentru lipsa de interes față de Ștefan cel Mare, îl lăuda, în schimb, pe neprețuitul Bolintineanu: „De baladele, mai vechi, ale lui Bolintineanu aproape nu mai e nevoie să se vorbească: nimenei n-a iubit mai mult pe Ștefan prin ele”¹¹⁸. Opiniile lui Iorga nu erau izolate, ele subsumându-se înclinației, foarte onorabile atunci, de a consuma istoria ca gen literar, aşa

¹¹⁷ „Evenimentul”, 28 mai 1904, p. 2.

¹¹⁸ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 250.

cum astăzi peliculele cinematografice cu subiect istoric fac săli pline în ipostaza „filmelor de acțiune”. Gustul epocii reiese din parcurgerea rubricilor de mici anunțuri care, deși laconice, prin frecvența lor dau măsura preferințelor dominante la 1904:

• „A apărut «Ştefan Vodă», piesă școlară în două acte de Serafim Ionescu, institutor din Fălticeni”¹¹⁹.

• „D-na Laurenția Gribincea, cunoscuta scriitoarcă, a dat publicitatei o foarte interesantă lucrare asupra vieții lui Ștefan cel Mare. Această lucrare a fost apreciată în mod foarte mulțumitor pentru d-na Gribincea și ministerul instrucțiuniei publice a comandat un însemnat număr de broșuri”¹²⁰.

„Povestea lui Ștefan cel Mare. Zilele acestea iese de sub teascurile tipografiei Dacia «Povestea lui Ștefan cel Mare» de d-na Laurenția Gribincea. Sub modestă aparență a unei monografii de 5 coli de tipar, cetitorul va găsi povestit în o frază frumoasă, plină de colorit, *cu imagini poetice*, cu acea bogătie de epitete venite fără a fi căutate, toată viața marelui Voievod, *aya cum se cere de marele public, care nu e chemat a face eruditie*, ci a prinde adevărul de sub teancul de slove. Autoarea, cunoscută publicului român, a știut să îmbine în mod fericit legenda cu adevărul istoric, și să scoată în relief figura marelui Voievod, aşa cum geniul său și-a încadrat-o în rama istoriei.

Scrierea a fost găsită meritorie de poetul Cojbuc și recomandată ministerului [instrucțiunii publice] pentru a se distribui școlilor rurale la premii (s.n. A.M.)”¹²¹.

„La reprezentăția populară [din Dorohoi] se va reprezenta o piesă istorică datorată penei d-lui primar Marcu, piesă care va fi o adevărată revistă, cuprinzând faptele eroice a lui Ștefan cel Mare”¹²².

„Zilele acestea va apărea de sub tipar valoroasa dramă în versuri «Moarte lui Ștefan cel Mare», datorită talentului nostru artist State Dragomir”¹²³.

despre „Sezătoarea Ștefan Vodă” scrisă de G.I. Ionescu-Gion: „...un lanț capricios de înflorite variațiuni, în patru limbi, pe tema naționalismului românesc, răsunete, în proză și în versuri [...] împreună potrivite cu artă de domnul Gion pe motivul serbătoriei lui Ștefan cel Mare și rostite de școlarii domniei sale de la liceul Mateiu Basarab în sala Atheneul Român din București”¹²⁴.

„A apărut în editura tipografiei ziarului «Universul» și se va pune în vânzarea Jou, 1 iulie, frumoasa lucrare în versuri a d-lui T. Duțescu-Duțu, intitulată: «Închinare

¹¹⁹ „Evenimentul”, 25 mai 1904, p. 2.

¹²⁰ Ibidem; după raportul favorabil al lui Gr. Tocilescu, Laurenției Gribincea i se decernă premiul Adamachi, cu cinci voturi „pentru” și trei „împotriva“. G. Silvan, autorul romanului istoric *Valea Albă (1476)* nu a avut același succes. Deși susținut de A.D. Xenopol, premieră lui a fost respinsă cu șase voturi „contra” și doar trei „pentru“ (Vezi „Analele Academiei Române“, s. II, tom XXVII, 1904-1905, *Partea administrativă și desbaterile*, pp. 318, 321, 449-450). În contrast cu imaginea de „meseriaș“ pe care o are cercetătorul în istorie astăzi, la începutul secolului trecut istoricii noștri erau chemați, ca persoane avizate, să omologeze lucrări de artă ori beletristică. Comentariile competente și aprecierile de ordin estetic pe care ei le făceau evidențiază diferențele, deloc mărgulitoare pentru noi, dintre istoricul-tehnician de acum și istoricul-intelectual de odinioară.

¹²¹ „Evenimentul”, 27 mai 1904, p. 1.

¹²² „Liberalul”, 1 iunie 1904, p. 2

¹²³ „Evenimentul”, 6 iunie 1904, p. 3.

¹²⁴ „Secolul”, 29 iunie 1904, p. 1.

Praznicului adormirei de patru veacuri a lui Ștefan cel Mare și Sfânt» și «Imnul» făcut cu aceeași ocazie. Aceste frumoase versuri vor fi recitate și cântate de elevii scoalelor din țară cu ocazia serbărilor de la 2, 3, 4 Iulie. Lucrarea frumos ilustrată se vinde cu 10 bani exemplarul”¹²⁵.

„Frumoasa dramă istorică a d-lui State Dragomir «Ştefan cel Mare» se va reprezenta în ziua de 2 Iulie, la Teatrul Național”¹²⁶.

„Doina lui Ștefan cel Mare. Dl. D. Ionescu a avut o fericită inspirare, ca de ocazia sărbărilor la Putna să pue pe note o sublimă și duioasă Doină, a nemuritorului bard Eminescu. Când am auzit-o cântată de însuși compozitorul ei, am rămas extaziat și transportat în altă lume, am oftat din adâncul inimiei. Pe lângă frumoasele cuvinte pline de durere și sentiment «De la Nistru până la Tisa, tot Românul plânsu-mi-sa», dl. Ionescu, talentul maistru, înzăstrat cu sentimente naționale, a pus o muncă sublimă, dulce și plină de oftaturi, scoase din sufletele rânte ale Românilor, cântate pe lira marelui Eminescu. Această Doină, recomandăm cu căldură întregului neam românesc și credem că numeroșii noștri cititori, so vor grăbi a comanda la autor, str. Cișmeaua Păcurari, având un preț minim de 50 de bani, și în special pe d-nii învățători, să se grăbească a o comanda pentru premii și pentru cor, fiind o operă de valoare”¹²⁷.

„Dl. Bistrițeanu a scos în editura revistei «Făt-Frumos» o broșură intitulată «Cuib de șoimi», poem dramatic în versuri; acest poem nu-i decât un act dintr-o proiectată epo-dramă mai întinsă «Ştefan cel Mare»,¹²⁸.

„D-șoara Florica Coengiopol a scris «Maria din Mangop» episod dramatic din viața lui Ștefan cel Mare, 50 bani”¹²⁹.

Emotivitatea este una din măștile sub care o societate se arată dispusă să accepte, să rediscute, să își retrăiască trecutul. Cerând gesturi vizibile pentru a-și demonstra prezența și a fi crezută, ea este luată de multe ori ca efigie a *autenticității*. Iar exagerările inerente celebrărilor din 1904, poate inadecvate pentru gustul zilelor noastre, nu sunt dovezi de rea credință ori de ficționalizare premeditată a istoriei. Ele pretind mai multă indulgență, fiind efecte ale empatiei, ale interesului pe care o civilizație irecuperabil pierdută le mai putea trezi în acea vreme. Ilicide în plan *academic*, lirismul și encomiastică nu favorizau, în cadrul *festiv*, decât un plus de comprehensiune¹³⁰. De patologie nu vorbim decât atunci când separația dintre cele două domenii este anulată și festivitatea intră în tratatele de istorie. Aici nu ne ocupăm de istoriografia profesionistă ci de un fenomen mai larg, cultura istorică, prin care înțelegem, mai pe scurt, felul cum povestea lui Ștefan cel Mare este citită în stradă. „Discursul nostalitic se afundă cu plăcere în

¹²⁵ „Universul”, 1 iulie 1904, p. 2.

¹²⁶ „Evenimentul”, 1 iulie 1904, p. 3.

¹²⁷ „Dreptatea”, Iași, 2 iulie 1904, p. 3.

¹²⁸ „Junimea literară”, Cernăuți, anul I, nr. 7-8, 1904, p. 127.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 128.

¹³⁰ Relatând comemorările de la Putna, Gala Galaction observă: „Onciul a început cu un citat în versuri, făcând un prolog poetic, și a continuat cu o luminosă expunere sintetică a istoriei lui Ștefan. Pe la intervale, câte o digresiune meșteră, un salt frumos de la Ștefan la Carol-Vodă și un convenabil sfârșit de gală, tot în versuri” (Gala Galaction, *op. cit.*, p. 22).

detaliile gratuite, sesiza V. Jankélévitch; și chiar prin aceasta este evocator. Discursului didactic și rational, care comunică o conștiință proiectând lumina asupra esențialului și lăsând în umbră detaliile de prisos, și care este deci organizat după legile perspectivei, discursului de acțiune, cel al elocvenței care, posedând arta persuaderii, ar dori să obțină un anumit rezultat, le opunem discursul sugestiv, discursul muzical care, doar prin evocarea trecutului, induce magic, auditoriului sau cititorului, o anumită stare de grație poetică. A vorbi nu înseamnă aici a explica, nici a transmite ordine, ci a face ca auditoriul să retrăiască, să resimtă, să recreeze el însuși trecutul. Mai mult, – căci încetineaală trimite iarăși la neputință: a vorbi nu înseamnă «a face» ceva, ca în cazul tribunilor și avocaților, la care vorbirea este un act; a vorbi înseamnă aici a povesti [...], altfel zis a face singurul lucru pe care îl putem face atunci când nu mai este nimic de făcut”¹³¹.

Într-o societate care se autosuspectă sistematic pentru faptul că nu e suficient de recunoșcătoare predecesorilor, probele de atașament extrase din această suspiciune nu reprezentau o obligație împovărătoare ci intrau în „rețeta” reușitei sociale, în coordinatele bunului cetățean. Metodologic vorbind, atât pentru cultura istorică la care facem referire, cât și pentru lectura lirică a trecutului, esențială nu este poezia unui autor consacrat, ci dorința, nestimulată instituțional, a unor anonimi, de a scrie versuri despre Ștefan, de a le face publice și de a se simți măguliți dacă erau incluse măcar în scenariul unei serbări școlare. Tocmai pentru că nu sunt incluse, supralicitate, în vreo istorie a literaturii, aceste persoane pot fi luate în evidență ca indicatori ai sensibilității istorice din acea vreme. Dacă în zilele noastre versurile patriotice sunt așezate sub zodia kitschului, acum o sută de ani acest tip de prestație era o tentativă de autoconfirmare în ochii comunității. Ancorarea unei comemorări în realitatea socială ne este sugerată de inițiativele „de jos” ale profesorilor, preoților și tuturor pasionaților de istorie cu suficientă notorietate în așezările unde trăiau. Evident, nu avem informații sau statistici care să ne dea măsura exactă a *receptării* discursului memorial, dar acești voluntari spun ceva despre *așteptările* existente deja în jurul unei ceremonii de felul celei produse în iulie 1904.

10. Universul legendelor, patologiile cauzalității

Într-o broșură destinată uzului școlar, autorul dădea amănunte despre viața voievodului, ficționalizând-o în aceeași tonalitate bucolică: „În copilăria Sa, fiul de Domn român, Ștefan, pe lângă silința ce avea la învățătură și buna purtare cătră părinții și învățătorii Sei și cătră societate, mai avea și marea dragoste de arme; căci dorea să știe cum are să-și apere țara și neamul românesc, când va fi în războiu”¹³². De asemenea, aflăm că „una din calitățile distințe ale lui Ștefan cel Mare a fost și aceia de-a trăi, în timpul copilăriei Sale, în strânsă prietenie și bună înțelegere cu fiili sătenilor din Borzești, sat în județul Bacău, locul de naștere al marelui nostru Voevod Ștefan, născut la 1436; și-n holiea Sa, aceiași dragoste și bun simț L-a călăuzit de-a fi în strânsă prietenie cu tineret

¹³¹ Vladimir Jankélévitch, *Ireversibilul și nostalgia*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Univers Encyclopedic, 1998, p. 156.

¹³² V. Săghinescu, *op. cit.*, pp. 52-53.

român din toate clasele sociale ale tărei Sale, cu care tineret – multe ocazuni – făcea gimnastică prin luptă frângăscă braț la braț, apoi – cu buzdugane, cu săgeți din arcuri și diferite alte arme – făceau, împreună, vânători prin chiar codrii Ceahlăului, vânând fiare salbatice dintre cele mai fioroase, – cu urși îmbrățoșându-se și omorându-i prin înjunghiare cu cuțitul”¹³³. Ca tovarăși de joacă ai copilului Ștefan, iar apoi ca participanți fideli la războaiele domnitorului, țărani erau cel mai bun pretext de a înfățișa idealul de guvernare sămănătorist, o democrație bazată pe o specie aparte de armonie socială, pe admirarea mutuală dintre elite și mase. Legenda apare ca necroză a nevoii de a ne da explicații coerente, fără sincope, despre perioade foarte lungi de timp, sau de a reactualiza o epocă ori un personaj punându-i în seamă lucruri *despre care nu avem de unde să stim că le-ar fi făcut, dar despre care suntem siguri că se obișnuiau pe atunci*.

Deși cronicile nu ne transmit prea multe lucruri despre înmormântarea lui Ștefan, Mihail Sadoveanu apela la instrumentarul romancierului și la capacitatea cititorilor săi de a-și imagina un eveniment narrat pe baza unor aspecte comune ale realității, folosite tocmai pentru a da povestirii verosimilitatea de care aceasta avea trebuință. Descriind cu lux de amănunte cronologia, de toți cunoscută, a ceremonialului funebru, de la dangătul de clopot care anunța decesul până la ultimul gest care precedea înhumarea, Sadoveanu dădea senzația că el, povestitorul, ar fi fost prezent la înmormântarea voievodului. Oricum, nimici nu putea pretinde, în mod vehement, că cele scrise de el nu s-au întâmplat aievea. Iată câteva fragmente din „Sămănătorul”:

• „... Cum au început a vui clopotele în strălucitoarele turnuri ale Sucevei, s-a știut în norod că Vodă Ștefan s-a dus”¹³⁴.

• „... în palatul lui din Suceava, Vodă Ștefan sta mort, alb și senin, cu mânile cruciș pe piept. [...] Vodă, învesmântat ca în vremurile măririi, cu corona pe cap, cu sabia și buzduganul alături, fu ridicat pe năsălie de boerii mari; clerul își înălță glasul și porniră”¹³⁵.

• „... Mitropolitul se aplecă și zvârli asupra mortului o mână de țărână; apoi meșterii se puseră să zidească veșnica locuință”¹³⁶.

Ca model explicativ al unei istorii, legenda lui Ștefan rezultă, într-o primă etapă, din presiunea pe care *contextul istoric* al acțiunilor sale îl exercită, până la substituire, asupra *evenimentelor propriu-zise*. Contextul politic internațional din a doua jumătate a secolului XV (mai precis dezbinarea dintre principii apuseni) este atât de apăsat subliniat încât devine, din fundal favorizant, o cauză de prim rang a succeselor pe care Ștefan le-a obținut doar cu răzeșii săi. „... Imperiul otoman! Câtă groază trebuia să fi avut pe atunci Europa de puterea uriașă a imperiului Otoman, numai morții din morminte ni-ar putea-o spune! Cu toate acestea, *un singur om*, un modest Voievod al unei provincii obscure, a îndrăsnit să se împotrivească unei *urgii universale*. Acesta era Ștefan cel Mare, voievodul

¹³³ *Ibidem*, p. 54.

¹³⁴ M. Sadoveanu, *Moartea lui Ștefan cel Mare*, în „Sămănătorul”, an III, nr. 27, 4 iulie 1904, p. 428.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 430.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 432.

Moldovei! [...] Ștefan – în loc să se înfricoșeze – arse și pustii tot, în drumul pe unde trebuie să treacă Mohamed... (s.n. A.M.)”¹³⁷.

Trecerea de la discursul istoric la legendă se producea, îndeosebi în presă, chiar din această supralicitare a împrejurărilor vitrege în care moldovenii se opuneau înaintării otomane, din antiteza „un singur om”, adică Ștefan, pe de o parte, și „urgia universală” pe de alta, reprezentată aici de însuși sultanul Mehmed II și nu de beglerbegul Rumeliei, Soliman Hadâmbul, cel care a condus, în realitate, campania din iarna anului 1475. În modelul explicativ al legendei, „decorul” evenimentelor ajunge să hotărască „regia” lor, dezvoltând o serie cauzală proprie. Simpla recompunere a faptului istoric pe baza deducțiilor de tip cauză-efect se amestecă, ulterior, cu semnificațiile date lui de modernitate, într-un melanj atemporal, unde eroi cum ar fi Burcel, plăieșii care luptaseră cu Sobieschi, Alexandru Ioan Cuza, eroii războiului de independență și Carol I fac schimb de atribuite, confirmând la tot pasul însușirile primite de la Ștefan cel Mare:

- „Distinsa noastră poetă Riria, d-na Coralia Gatovschi, a terminat genialul poem «Visul lui Cuza». Această frumoasă și patriotică operă va fi tipărită artistic, în stabilimentul Socec și va fi distribuită la serbarea celui al IV-iea centenar al Marelui Ștefan”¹³⁸.

- „Frumusețea cortegiului istoric [din Iași] va fi desăvârșită prin delegațiunea celor 50 de săteni din satele Vânători, Neamțu și Pipirig. Se stie că din aceste sate făceau parte legendarii plăesi care au aparat Cetatea Neamțului, în potriva nebiruitelor armate ale regelui polon Sobieschi”¹³⁹.

- „Rare județe au atâtea amintiri de Ștefan ca Vasluiul. Fosta reședință a lui Iliaș și Ștefan [...] are între altele biserică Sf. Ioan, movila lui Burcel, Podul Înalț etc., dar ca o reîmprospătare a trecutului glorios are pe *Peneș Curcanul* și *Sergentul* lui V. Alecsandri”¹⁴⁰.

- „.... [la Cetatea Neamțului] învățătorul Popescu de la Vânători Neamț cu elevii va reprezenta pe Daniil Sihastrul. O companie din Reg. 15 Răsboeni va desfășura diferite lupte reprezentând lupta celor 18 plăesi cu Sobieschi”¹⁴¹.

- „Aflăm că în ziua de 2 Iulie populațiunea țărănească din împrejurimile Ruginoasei va face un pelerinaj la mormântul neuitatului nostru domnitor Cuza Vodă, acela care a căzut jertfă neasămuitei sale dragoste pentru norodul de la țară. Sătenii, cu prilejul morții lui Ștefan cel Mare, vor aduce prinosul lor de închinare și aceluia care i-a împroprietărit. Sătenii vor aprinde lumânări de ceară la mormântul neuitatului domnitor și îngenunchiați vor rosti rugăciuni pentru odihnă sufletului dus în lumea senină a celor drepti”¹⁴².

¹³⁷ „Evenimentul”, 4 iunie 1904, p. 1.

¹³⁸ „Dreptatea”, 9 mai 1904, p. 1.

¹³⁹ „Evenimentul”, 25 mai 1904, p. 2.

¹⁴⁰ „Evenimentul”, 4 iunie 1904, p. 1.

¹⁴¹ „Gazeta Moldovei”, 21 iunie 1904, p. 3.

¹⁴² „Evenimentul”, 1 iulie 1904, p. 1.

„... La Mirceşti serbarea va avea un caracter dublu, căci Duminică e şi aniversarea înmormântării bardului V. Alecsandri, deci se va oficia o panahidă şi la mormântul lui în prezenţă unei numeroase asistenţi din Roman şi împrejurimi”¹⁴³.

„La anul 1457 s-a urcat pe tronul Moldovei Ştefan al IV-lea voevod, care după 47 ani de domnie glorioasă, cum n-a mai fost alta până la El şi nici după El, până la domnia înțeleptului de astăzi, Regele Carol I-iu – care, cu ajutorul lui D-zeu, ţine de 38 ani şi să dea D-zeu să mai ţină încă mulți şi mulți ani, şi-n care țara a pus temelia viitorului ei mareş şi asigurat, ce n-au avut parte să pună strămoşii noştiri, mai puţin fericiti...”¹⁴⁴.

„... ne-am luptat în rezboiul pentru neatârnare, din anul 1877-1878, sub conducerea unui al doilea mare erou, Carol I-iu, căruia pe drept posteritatea îl va numi şi vrednic urmaş al lui Ştefan cel Mare”¹⁴⁵.

„În resboiul pentru neatârnare, din dzilele noastre, scim cu toţii, cum Majestatea Sa Regina Elisabeta, vrednică urmaşă pe calea virtuţilor femeiesci, a mumei lui Ştefan cel Mare, îngrijea pe răniţi în spitalele de campanie, alinând suferinţele lor şi încurajându-i în momentele cele atât de grele ale resboiului”¹⁴⁶.

„Ce timpuri! Ce lucruri! Ce oameni!: Movileşti, Mavrocordăti, Racovişteşti, Ipsilanţi, Duca, Moruzi etc.; pe de o parte ei moştenitori şi cinstitori ai lui Ştefan cel Mare, pe de alta ei predecesori ai Regelui Carol, Augustul nostru Suveran! Ei purtători ai coroanei cu nestemate a monarchului din Suceava, pe de o parte, şi tot ei premergători ai coroanei de oţel făurită din tunul cucerit la Plevna, pe de altă parte!”¹⁴⁷. Parcurgând secvenţele mai sus înşiruite ne dăm seama că legendele comunică, de obicei, între ele, fac schimburi de timpuri, de scenarii, de personaje, obligându-le să joace cam într-o singură şi cuprinzătoare piesă, unde fiecare element se menţine în memorie ca analogie a cu totul altor lucruri. Probitatea lor este salvată mereu de armistiţiile şi simbiozele dintre eroii buniciilor şi super-eroii nepoţilor. Rămân adevăruri legendele nedezminţite încă de alte legende.

11. Eroul şi cultul său

Căutând virtuţile comemorării şi nereperându-le prin forţe proprii, Gr. Tocilescu le găsea, mai bine formulate, într-o alocuţiune a lui D.A. Sturdza, unde primul-ministru asimila noţiunea de *continuu* cu aceea de *etern*: „Amintirea şi justă apreciere a faptelor mari, ca şi justă apreciere a acelora care le-am desăvârşit, zicea în această incintă acum 4 ani, într-o ocazie analogă prea stimatul nostru secretar general, veneratul d. D.A. Sturdza, sunt nu numai semne ale recunoaştinţei datorită pentru binefaceri, ci o necesitate a însuşi traiului nostru, căruia ne silim să-i dăm un curs sigur, un rost demn şi înalt. În mersul trecător al vieţii omeneşti, expunerea reînnoită a întâmplărilor mari nu numai înveseleşte sufletele, ci mai ales întăreşte şi încordează voinţele spre făptuiri nouă, care

¹⁴³ „Ecoul Moldovei”, 4 iulie 1904, p. 2.

¹⁴⁴ I. Costăchescu, *op. cit.*, p. 3.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 18.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 19.

¹⁴⁷ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 15.

*lanț se fin de cele vechi, aducând astfel în viață pământeană o adiere a vieții celei vecinice*¹⁴⁸. Mai apoi, Gr. Tocilescu recunoștea rolul hotărâtor al posterității, al descendenților care decid compoziția panteonului național: „întâmplările nu sunt totdeauna mari prin autorii lor, ci adeseori prin mulțimea care a fost atinsă de ele și prin însemnatatea urmărilor ce au decurs din ele”¹⁴⁹. În ședința din 4 iunie, de la Academie, tot el intra într-un dialog imaginar cu cel evocat reiterând antica definiție a semi-zeilor: „sfinte și mărite Ștefane, tată al nostru al tuturor, izvor a toate bunătățile, a toate dreptățile...”¹⁵⁰.

Discursul său se voia, de fapt, o tentativă de a încadra momentul jubiliar în teoria pe care antichitatea greacă o formulase despre eroii săi. „...din războinic, el se preface în erou legendar, în erou din vechime, în semizeu; lăcașul său de odihnă este altarul cel mai iubit, cel mai cinstit; oasele lui sunt socoțite ca moaște sfinte, și cu timpul ființa lui pământească se confundă cu cea dumnezeiască; el devine o ființă a cultului divin, a cultului moșilor și strămoșilor care au trecut la viață superioară, ca o clasă deosebită de ființe; suflete care, după moarte și după despărțirea lor de corp, se bucură de o viață superioară, eternă și sunt ajutoarele nedespărțite ale omului, ca și ale orașului, ca și ale țării unde zac moaștele lor, în toate imprejurările fericite și nefericite. Ca protectori adevărați, acești eroi părăsesc, după credința antică, la vremea de războiu lăcașurile lor, îmbracă forma omenească, apucă armele și luptând alături sau în fruntea vitejilor, îi fac pururi biruitori”¹⁵¹. Vorbitul făcea trimitere la o culegere de legende întocmită chiar pentru marcarea celor 400 de ani de la moartea lui Ștefan, de către Simion Theodorescu-Kirileanu, unde se menționa credința că voievodul moldovean nu ar fi deloc străin de succesele românești de la Plevna¹⁵².

Deși la origine sunt oameni, spre deosebire de ceilalți semeni, eroii acced după moarte la o condiție supraumană, care le permite să fie în continuare activi¹⁵³. Doar că ei nu se comportau ca entități autonome ci reconfirau, la nesfârșit, o esență olimpiană care se concretiza prin faptele lor:

- „Slava eroului se răsfrângе asupra neamului întreg: nu numai în Moldova și Bucovina ar trebui să bată înimele mai tare; [...] de asemenea îl vor sărbători Românii din toate păturile sociale, de la bărbatul cult și conștient pănă la cel din urmă colibaș din munți și sesuri”¹⁵⁴.

- „Sufletul i se înnalță, înnaripat, în slavă...”¹⁵⁵

- „Istoria se închină eroului care, însuflare de geniul nemurirei, din scânteia sa divină a dat nouă viață și lumină unui timp întreg și unui întreg popor”¹⁵⁶.

¹⁴⁸ Ibidem, p. 5.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem, p. 30.

¹⁵¹ Ibidem, pp. 5-6.

¹⁵² Ibidem, p. 9.

¹⁵³ Stella Petecel, *Agonistica în viața spirituală a cetății antice*, București, Editura Meridiane, 2002, p. 35.

¹⁵⁴ „Tribuna conservatoare”, Iași, 19 februarie 1904, p. 2.

¹⁵⁵ Gh. Silvan, *Ştefan cel Mare pe patul morței*, Ploiești, Editura autorului, 1904, p. 38.

¹⁵⁶ Dimitrie Onciu, op. cit., p. 3.

„Din lăcaşul nemurirei, din trei ori sfântul sanctuar al păcii și al iubirii divine, unde viața și fără de sfârșit și fericirea fără turburare, Ștefan și voinicii lui ne privesc, se bucură de bucuria noastră”¹⁵⁷.

Virtutea nu era un mod de a exista, fie el și meritoș: dimpotrivă, individul era un simplu pretext, un fel de a fi, de a se afirma, al Virtuții¹⁵⁸. Faptele exemplare ale oamenilor erau considerate imagini, „hieroglife” ale limbajului divin, esențialmente epifanic, vizual, prob¹⁵⁹: „Număr mic au fost eroii, dat-au însă lupte mari; / Dreptul sfânt sfîntește lupta, pe slabii Ceru-i face tari”¹⁶⁰. Asiduitatea cu care antichitatea fusese studiată în a doua jumătate secolului XIX se repercută în viziunea pe care societatea românească o avea acum despre eroii săi.

Astfel, rugăciunea care trebuia rostită în întreaga țară pe parcursul ceremoniilor din 2, 3 și 4 iulie se adresa divinității care confirmă aserțiunile noastre: „... caută cu milă și cu nespusa ta părintească dragoste și ne fă vrednici de stră bunii noștri, [...] învrednicește-ne și pe noi cum ai învrednicit pe stră bunii noștri ca, de se va simți trebuință, să fim aleșii Tăi, întru apărarea bisericii tale celei sfinte și a patriei noastre (s.n. A.M.)”¹⁶¹. Eroul este, ca să continuăm aserțiunile de mai sus, repertoriul tuturor virtuților pe care o societate crede că le are. Deschizând, la 2 iulie, ședința solemnă a Academiei, președintele I. Kalinderu conchidea că „Ştefan cel Mare întrunește în același timp calitățile celor mai vîțeji căpitani, celor mai înțelepți ocârmuiitori, diplomaților mai fini și regilor celor mai suverani”¹⁶². A.D. Xenopol, Iancu I. Nistor și alții priviseră situația în același fel, dintr-o perspectivă cumulativă:

„Pour les Roumains Etienne le Grand représente dans le passé l'énergie vitale de la race poussé à son plus haut point d'expression et qui servit à défendre son existence et à la conserver pour des moments plus heureux de ses destinées (s.n. A.M.)”¹⁶³.

„Soartea încheagase toate virtuțile moldovenenești într-un bărbat, care cu brațul său viteaz și cu mintea sa ageră a împrăștiat nourii ce posomorau orizontul țării... (s.n. A.M.)”¹⁶⁴.

„Vom serba, dar amintirea Domnului Ștefan, nu numai ca pe o călăuză neînfrântă în vremuri de zbucium dar și ca pe o intrupare a virtuții poporane (s.n. A.M.)”¹⁶⁵.

Totuși, eroul nu deține aceste mari însușiri în mod exceptional. Providența se exprimă prin ele, oricine putând fi la un moment dat alesul ei. Dacă eroul ar fi o raritate nu ar fi dat drept exemplu și, mai mult chiar, l-am detesta, aşa cum știm să detestăm per-

¹⁵⁷ I. Kalinderu, *Cuvânt de slăvire lui Ștefan cel Mare domnul Moldovei*, f.ed., 1904, p. 19.

¹⁵⁸ Stella Petecel, *op. cit.*, p. 24.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ G. Floru, *Răsunet la aniversarea patruveacului de la moartea lui Ștefan cel Mare*, București, Tipografia M.S. Clementei&Co, 1904, p. 3.

¹⁶¹ „Universul”, 3 iulie 1904, p. 1.

¹⁶² „Voința Națională”, 4 iulie 1904, p. 2.

¹⁶³ A.D. Xenopol, *Le quatrième centenaire de la mort d'Etienne le Grand, prince de Moldavie*, în „Revue historique”, tome 86, septembrie-decembrie 1904, p. 136.

¹⁶⁴ Iancu I. Nistor, *Ştefan cel Mare. La aniversarea de 400 ani a morții sale. 2 Iulie 1904*, „Junimea literară”, anul I, nr.7-8, 1904, p. 98.

¹⁶⁵ Sergiu V. Cujbă, *Viața și luptele lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Librăriei Socec, 1904, p. 3.

soanele care, prin reușitele lor, ne pun la încercare instinctul de conservare, trezindu-ne complexe de inferioritate. Un asemenea om ar fi imposibil de înțeles, de stimat și, implicit, ne-am denigra pe noi însine. Nerecunoscându-ne în el am fi de acord cu faptul că nici calitățile lui nu ne mai pot aparține vreodată. Modelul eroic nu se legitimează decât printr-o întreagă dinastie de replici care îl mențin în memoria socială. Nu persistă prin unicitatea lui ci tocmai prin aceea că poate fi imitat, în limita posibilităților. Și, spre deosebire de Mihai Viteazul, martirul prin excelență, Ștefan s-a bucurat de o trainică memorie colectivă tocmai din pricina acelor însușiri, succese, eșecuri, îndoieri și chiar defecte care îl făceau mai uman, mai inteligibil¹⁶⁶.

Structura profundă a legendelor medievale are la bază un paradox: dozei de prezervare îi corespunde o alta, considerabilă, de uitare. Admitem trecerea implacabilă a timpului, dar în paralel, ne autoamăgim, fabricându-i felurile copii sau efigii care ne ajută să mai credem în reversibilitatea lui. Și cum în epoca modernă avem tot mai rar ocazia de a arăta cât de îndemnătate ne snopim preopinenții, cu siguranță că nu autoritarismul lui Ștefan era trăsătura celebrată la noi, în iulie 1904, sub o guvernare totuși liberală. Despre el știm că a avut multe bătălii, că a construit multe biserici și, mai ales, că *a domnit mult*, ceea ce ne permite, întrucâtva, sentimentul de împlinire: un lucru rar în istoria noastră. Tocmai această longevitate a fost înteleasă, încă din secolul XIX, ca fiind una a întregii națiuni. Un mic stat balcanic aflat în curs de modernizare, de afirmare internațională și, uneori, de extindere teritorială, avea nevoie să stie că ceea ce întreprinde nu e imposibil, că nu îndrănește prea mult, că unii predecesori au reușit-o, fie și fragmentar, cu mult înainte. De pildă, contextul deosebit de riscant în care am decis de partea cui intrăm în primul război mondial probează utilitatea acestei psihologii. La început de secol XX, Ștefan cel Mare era povestea unui succes personal și colectiv totodată, iar comemorarea lui avea o funcție demonstrativă, stimulând însă mai mult *grile de gândire*, mai puțin *comportamente*.

12. Foloasele descendenței

Moștenirile se transmit de obicei în mod ritual, dar nu puține sunt situațiile în care ritualul însuși creează faptul memorabil. Moartea lui Ștefan cel Mare a fost asociată de contemporanii săi cu unele „semne” cerești, dar ecoreurile tristeții de atunci nu au răzbătut în secolul vitezei. Reîntorcându-se nostalgic spre o medievalitate care le

¹⁶⁶ Vezi culegerea apărută cu același prilej festiv, Simion Theodorescu-Kirileanu, *Amintiri ale poporului despre Ștefan cel Mare*, București, Editura Minerva, 1904, 190 p. Cităm doar „Cântecul Ilenei” unde adulterul e trecut sub tăcere, iar accentul cade, indulgent, pe dragostea unei femei pentru un bărbat de excepție. Mai mult, relația e mijlocită, culmea, de un om al Bisericii: „Zice că Ștefan Vodă a avut o ibovnică, care o chema Illeana, iar alții spun că o chema Ioana, și-a ținut-o ascunsă trei ani de zile în chilia starețului de la mănăstirea Tazlău [...]: Ieși Ilcană la porții/ Că își vine Ștefăniță...“ (pp. 112-113). Propusă pentru un premiu al Academiei, carteau nu avut însă susținători, întărimindă mai ales opoziția raportorului, nimeni altul decât A.D. Xenopol: „Nu cred însă că Academia să premieze o culegere, oricât de trudnică și de interesantă ar fi, ci numai lucrări originale. Susțin deci respingerea premieriei“ (Vezi „Analele Academiei Române”, seria II, tom XXVII, 1904-1905, *Partea administrativă și desbaterile*, p. 524). Totuși, 2.000 de exemplare din lucrarea învățătorului din Broșteni aveau să fie cumpărate de Ministerul Cultelor, din ordinul lui Haret, cu prețul de 2 lei bucata (ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1785/1904, ff. 17-18).

prelungea biografia, români de la 1904 își dădeau întâlnire pe un „teren” neutru și îndepărtat, unde se puteau accepta unii pe alții ca descendenți ai unei aceleași istorii. Niciodată mercantilismul nu era complet exclus, Rectorul C. Climescu încercând să cointereseze unele instituții cu argumentul că aveau precedente în evul de mijloc. Astfel, Camerei de Comerț i se sugera că „în cortejul istoric ar putea figura și un grup de breslași de pe vremuri, care grup, se înțelege că va trebui să fie aranjat pe socoteala breslașilor”¹⁶⁷. Comemorarea voievodului moldovean se transforma, prin urmare, într-o sărbătoare extraregională, români de pretutindeni fiind situați într-o descendență prestigioasă și puși în posesia unei moșteniri simbolice față de care trebuiau să se simtă responsabili: „... după 400 de ani acel nemuritor bărbat este destul de puternic ca să adune în preajma mormântului său reprezentanți din toate părțile României, să arunce raze de lumină și de speranță în toate ungherile Carpaților și Balcanilor, să trezească, el eroul de până eri al țărișoarei Moldovei, – să trezească el, – devenit azi eroul tuturor Românilor, – să-i trezească pe toți din zilnicile lor griji și preocupări, să le aprină flăcări de mândrie și recunoștință...”¹⁶⁸. Urmașii își exprimă permanent aprecierea față de strămoșul lor dar nu în aceeași formă și nu față de aceleași merite. Conștiința patrimonială era, în acest caz, o formă reînnoită de fidelitate față de mereu altă imagine a eroului, față de mereu alte însușiri ale sale, ajunse, cu timpul, generice, ale tuturor. Nu întâmplător, comemorarea din 1904 a avut un ton în general festiv, jubiliar, deloc funerar, centrat pe ceea ce Eudoxiu Hurmuzaki numea, la 26 aprilie 1904, când se constituia comitetul de organizare al serbărilor din acel an, de la Putna, „datoria ce o au Români de a serba în mod demn ziua trecerii la cele eterne a unui Domnitor cum a fost Ștefan cel Mare... (s.n. A.M.)”¹⁶⁹. Ritualurile de acest gen ne reamintesc o pierdere, dar încercând să explicăm de ce ținem totuși la ele, sensul discursului se deplasează sensibil de la ziua morții la viață, faptele și semnificația istorică a dispărutului.

Nimeni nu vrea să retrăiască o eveniment negativ: îl exorcizăm, rememorând perioada premergătoare, a vieții, cu adevărat pozitivă în cazul lui Ștefan cel Mare. „Astăzi, nu jale și plângere ne-au adunat la mormântul lui, spunea Dimitrie Onciu în cuvântarea lui de la Putna, ci recunoștință și admirare pentru el, dor ne înălțare și întărire sufletească pentru noi”¹⁷⁰. Nu s-a marcat efectiv dispariția domnitorului, sărbătorindu-se mai degrabă imortalitatea lui, satisfacția de a constata faptul că era încă actual, că se trăia și acum în consecințele politicii sale: inițial, Ștefan fusese știut ca principal exponent al luptei antiotomane, pentru libertate; după 1848 și mai ales după cucerirea independenței, în 1877-1878, era descoperit mai ales ca profet al viitoarei unități naționale. „Acum 400 de ani Ștefan Vodă lupta cu ai săi pentru *apărarea moșiei*, astăzi, după 400 ani mai suntem datori să luptăm pentru *unitatea neamului* deci pentru păstrarea lui în toată întinderea pământurilor unde el trăiește, preciza unul dintre organizatorii cortegiului din Iași, Gr. Butureanu (s.n. A.M.)”¹⁷¹.

¹⁶⁷ DJAS, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”, dosar 677/1903, f. 233.

¹⁶⁸ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁶⁹ „Secolul“, 1 mai 1904, p. 2.

¹⁷⁰ Dimitrie Onciu, *op. cit.*, pp. 28-29.

¹⁷¹ „Evenimentul“, 2 iulie 1904, p. 1.

De aici rezulta și cel mai bun mijloc de abolire a distanțelor temporale și de prezervare patrimonială: ideologia „testamentului” politic, a sarcinilor rămase de îndeplinit, care legau strâns „părintele” de „copil”, trecutul celui dintâi de viitorul celui din urmă. Punând în dialog epoci care, aparent, nu ar avea ce să își spună, patrimoniul național facilitează filiații direcțe cu accele răstimpuri față de care dorim să ne simțim îndatorați. Într-o altă formulare, a ne considera recunoscători față de un ev mai îndepărtat, față de monumentele pe care le-a lăsat ori față de faptele cu ceva consecințe și în actualitate, înseamnă să resuscităm o continuitate de conștiință istorică între perioade de timp care, în mod normal, nu comunică prea ușor.

Acceptia ideii de *successiune* ne determină, totuși, să definim panteonul național drept o *moștenire incomplet adjudecată*, perfectibilă, o moștenire pe care beneficiarul și-o autodispută la nesfărșit. Conștiința patrimonială *ne obligă*, făcându-ne, paradoxal, moștenitorii ai unor monumente, ai unei memorii, dar și „executori testamentari”, să liți să transmitem cele primite oamenilor de după noi. Conform acestui „contract”, prezentul se poate revendica de la trecut, înnobilându-se, atât timp cât îl reînnoiește, prelungindu-l în posteritatele viitoare. Deși discursurile patrimoniale se adresau fiecărui cetățean, ele mizau pe o *dezindividualizare simbolică* și pe crearea credinței că devotându-se unor lucruri care de fapt nu îi aparțin în sensul propriu al cuvântului, românul își asigura o mai bună reprezentare de sine, întrând, cu adevărat, în posesia propriei identități.

Ideea de patrimoniu resacraliza raporturile dintre generații: a prezerva ceva cu gândul la alții însemnă să dai ceva din tine, să te sacrifici oarecum; potrivit acestei ascetici de ordin laic a lăsa moștenire e o renunțare care ne îmbogățește. Și la o primă privire, s-ar părea că efortul merită osteneala: procesul de transmitere, din generație în generație, a memoriei unui om însemnat, include și conservă, o dată cu gloria lui, numele agenților care o țin în viață. Posteritatea comemoratului și comemoratorilor asociindu-se la un moment dat, obiceiul de a-l omagia pe Ștefan este primit astăzi împreună cu amintirea celor care au îndeplinit înaintea noastră acest ritual: C. Climescu, Gh. Ghibănescu, A.D. Xenopol, Gr. Buțureanu, Th. Burada etc.

13. Sfârșit, dacă poate fi unul...

Conștiința patrimonială agreează mai mult actul de a dări decât darul însuși. Din acest motiv, ne îngrijim nu atât de *relicva istorică în sine*, cât de *intervalul de timp* apărut între producerea ei și zilele noastre. Privind astfel lucrurile, ne dăm seama că acele cortegii de la 1904 nu aveau ca primă intenție să reprezinte Moldova lui Ștefan, ci să ia în evidență și să omagieze timpul care, de atunci, continua să se scurgă, și nu zadar, sporindu-ne vechimea, îmbogățindu-ne genealogia. Aniversările eroilor din panteonul național sunt și pretextul unor autochestionări, în urma căroro colectivitate își recalculă coordonatele, latitudinea și longitudinea actualității sale. Socotind anii care ne despart de o etapă oarecare a istoriei noastre, ne localizam pe noi însine, conștientizând ceea ce am ajuns între timp. Întrucât continuitatea unei istorii spune ceva și despre cei care, de la un secol la altul, țin socoteala acestei perenități, identitatea unei etnii poate poposi și în conștiința unei distanțe temporale. E o ocupație ciclică, reluată când și când, din cauză că trecutul nu se cumintește, nu se resemnează în cronologiiile noastre,

devenind, pe măsură ce înaintăm în vîrstă, parcă tot mai instabil. E ca și cum am vrea să fugim cât mai departe de linia orizontului, dar am constata, atunci când întoarcem capul, că el nu stă acolo unde îl lăsasem, venind, impasibil, după noi. Ne cere deci, să ne oprim și să încheiem noi socoteli, măcar pentru o vreme. Dacă ezităm sau încercăm să eludăm problema, e ca și cum am încerca să plecăm în deșert fără busolă. Așa se cuvințelese, antropologic vorbind, pasiunea „cifrelor rotunde”, vigilența comemorativă, angoasele patrimoniale, teama că artefactele nu sunt conservate, nu sunt prea bine „fixate” în timpul lor și ne urmează prea îndeproape, evoluând ori decăzând odată cu noi. În secolul XXI vechiturile nu se păstrează cu bani grei de dragul unor reverii fragile. Ne străduim să nu le dăm uitării pentru că ele mai pot fi încă barometrul schimbărilor pe care le suferim, jucând oarecum rolul unor fire ale Ariadnei.

A conserva memoria Evului Mediu și a eroilor săi nu înseamnă, revenind la subiectul nostru, să instigăm la patetism ci să administrăm sensurile care mai iradiaza, cine știe, din vestigiile acelor timpuri. Din cele mai sus citate, Ștefan se înfățișează posteritatea ca simbol al reușitelor din totdeauna. Am ales fragmente atât din discursurile unor specialiști cât și cele ale unor diletanți pentru a se vedea că, *în context comemorativ, deosebirile sunt greu sesizabile*. Deși diferențele dintre cele două tipuri de discursuri subzistă și nu trebuesc scăpate din vedere, importantă ni s-a părut intruziunea retoricii aniversare în demersurile profesioniștilor. Cu precizarea că studiul nostru nu arcă ca scop ironizarea acestei encomiastici, mărginindu-se să surprindă, în cuprinsul ei, utilizarea conceptelor (continuitate, precedență, vechime, moștenire, descendență, merit, autenticitate) și a atitudinilor (îndatorare, comparație, eroism, elogiere și autoelogiere, învinovățire, angajare) cu ajutorul căror se asigura permanența transferurilor de factură patrimonială.

Oprindu-se asupra însemnatății acestui exercițiu, Vladimir Jankélévitch nota: „...Un trecut pe care viitorul nu-l mai aerisește, un trecut complet împietrit și mineralizat, un trecut literalmente indelebil și de neșters nici nu mai este «trecut». Și la fel, atunci când un trecut nu mai participă la recrearea continuă a prezentului și când nu mai există nimeni ca să-l retrăiască, prin ce anume este el un trecut și pentru cine și trecutul cui este?”¹⁷². Scenariul cortegiului de la Iași bunăoară, unde întreaga defilare începe și se termină ciclic, în dealurile Copoului, evidențiază cel mai bine eterna aspirație de a ne imagina, oricât de schematic, călătoriile noastre în timp, dorința de a captura, în simultaneitatea unei metafore spațiale, ceea ce narătivnea, profund fidelă legilor succesiunii temporale („mai întâi, după aceea”) nu poate permite¹⁷³. Deplasarea între Copou și statuia lui Ștefan din centrul orașului amesteca oamenii secolului XX și cei ai secolului XV, îngăduindu-le coexistența, cumulul, familiaritatea, după modelul atemporal al picturilor bisericesti, unde personaje biblice sunt pictate pe același nivel cu cele istorice, medievale. Spațiul acceptă ceea ce timpul ne refuză: coprezenta unor personalități și momente istorice îndepărтate cronologic unele de altele; o privire sinoptică¹⁷⁴.

¹⁷² Vladimir Jankélévitch, *op. cit.*, p. 144.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 21.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 23.

asupra întregii noastre istorii sau o reprezentare globală a perioadei scurte de la 1504 înceoace; posibilitatea întoarcerii la punctul de pornire care „anulează” ducerea, confirmându-ne, măcar simbolic, stăpânirea noastră asupra timpului.

Am încercat să explicăm aici unul din paradoxurile culturii noastre istorice: deși milenii întregi ne stau la dispoziție, Evul Mediu pare că semnifică cel mai bine noțiunea de *trecut*. Scris în 2004, articolul de față nu îndrăznește, totuși, să răspundă la întrebarea dacă istoria nu mai poate fi recuperată acum decât la modul festiv, dar își permite, în aceste rânduri de final, să releve o axiomă pe căt de simplă pe atât de greu de conștientizat: posteritatea extrem de îndelungată a unei personalități afectează demersurile celor care îi mai cercetează încă viață. Căci expusă insistent comemorărilor, gloria unui trecut demult apus, a celui medieval cu precădere, devine istorie recentă. Și situându-ne în prelungirea acesteia, ne închipuim că excelența acelor vremuri continuă încă, scutindu-i pe urmași de obligația de a mai demonstra ceva. Credem, de aceea, că timpul ne stă la dispoziție, că se mai poate întoarce pentru ca noi să retrăim doar ceea ce ne place din el și astfel turcii să fie învinși la Vaslui ori de câte ori memoria noastră cheamă în ajutor amintirea unui succes.

STEPHEN THE GREAT AND THE HISTORICAL ROMANIAN CULTURE AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

(Summary)

Choosing as starting point for his research the 1904 commemoration of 400 years since the death of the Moldavian prince Stephen the Great, the author tries to explain one of the paradoxes of our historical culture: though a number of millennia are available for our interest in past times, the Middle Age seems to be the most preferred illustration for the *pastness* concept. He analyse various fragments of discourse signed by specialists or by amateurs, showing that in commemorative context the differences between them are hardly perceivable.

The article does not have any intention to ironize this kind of encomium but it is limited itself to the identification of different *concepts* uses like continuity, precedence, oldness, heritage, descent, worthiness, authenticity. It also marks the public *attitudes* encouraged by this type of events such as duty, heroism, guilty, engagement. These are the cultural instruments ensuring the permanent transfer of the heritage elements in the wide social milieu.